

Fuksová, Jana

Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri (Cap. VII. De avibus, Cap. VIII. De minutis volatilibus)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. N, Řada klasická.
1998-1999, vol. 47-48, iss. N3-4, pp. [75]-100

ISBN 80-210-2348-1

ISSN 1211-6335

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/114076>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA FUKSOVÁ

**ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI ETYMOLOGIARUM SIVE
ORIGINUM LIBRI (CAP. VII. DE AVIBUS, CAP. VIII.
DE MINUTIS VOLATILIBUS)**

Sedmá a osmá kapitola dvanácté knihy věnované zvířatům (*XII. De animalibus*) Etymologií Isidora ze Sevilly, jejichž překlad následuje, má v Lindsayově edici rozsah patnácti stran, oddíl sedmý pojednává o ptácích, oddíl osmý pak o malých létavcích (sem, jak je to ve středověku obvyklé, náleží i hmyz). Při překladu vždy v textu uvádím vedle českého i originální latinský název pro létavce (kde není identifikace jednoznačná, ponechávám pouze jméno latinské), v poznámce pak uvádím jeho tvar v nom. sg., není-li v tomto pádě přímo v textu. Při ornitologických identifikacích jsem vycházela především z italského slovníku *Ornithologia latina Filippa Capponiho*,¹ který bere v úvahu díla antických autorů, některá pojmenování přejímám z překladu Klaretovy Ptačí zahrádky Jany Nechutové² (identifikace vznikly ve spolupráci s ornitologem doc. dr. K. Hudcem), z článků Václava Flajšhans,³ ze sborníku Emanuela Michálka,⁴ B. Ryby⁵ a V. Šmilauera.⁶ V neposlední řadě hojně využívám bohatého poznámkového aparátu ve francouzské edici 12. knihy Etymologií.⁷ Jisté obtíže související s překládáním etymologií řeším tak, že etymologizované výrazy uvádím do závorky v latinské podobě, př. „*Sup (vultur) je prý pojmenován podle svého pomalého letu (a volatu tardo)*“⁸ poněvadž je velmi obtížné přizpůsobit latinské slovní hříčky založené na podobnosti slov a jejich slovních základů materiálu jazyka českého, př. „*Tak jako samice od lva (leo) se nazývá lvicí (laena), tak od draka (draco) dračící (dracaena), tak od kohouta (gallus) slepící*

1 CAPPONI 1979.

2 CLARETUS 1991.

3 FLAJŠHANS 1940.

4 MICHÁLEK 1989.

5 RYBA 1940.

6 ŠMILAUER 1940.

7 LINDSAY 1911.

8 LINDSAY 1911 „*Vultur a volatu tardo nominata putatur. (12.7.12)*“.

(*gallina*).⁹ Výkladům o jednotlivých ptácích předchází úvodní pasáž, kde autor vyjmenovává jednotlivé vlastnosti ptáků na základě vzájemných kontrastů, pak následuje výčet obecných označení pro „létavce“ (*aves, alites, volucres*), jejich potomstvo (*pulli*) a jednotlivé části ptačího těla (*alae, pinna, pluma*). Vyjmenovává také několik ptáků, jejichž jména jsou podle jeho názoru onomatopoická: „*Avium nomina multa a sono vocis constat esse composita: ut grus, corvus, cygnus, pavo, milvus, ulula, cuculus, graculus et cetera.*“¹⁰ Následují jednotliví létavci, jejich jména nejsou seřazena abecedně, na začátku je orel, na konci stehlík, další oddíl otevírá pojednání o včele a uzavírá červík gurgulio. Obecnější charakter má výklad věštění augurů z letu ptáků (*oscines, alites, inebrae, prae-petes*) a etymologické objasnění pojmů *humidus* a *avidus* v souvislosti s ptačími vejci a konstatování, že ptáci se vlastně rodí nadvakrát: „*Omnium autem genera volucrum bis nascuntur. Primum enim ova gignuntur, inde calore materni corporis formantur et animantur.*“¹¹ Celý překládaný úsek je psán neplnovýznamovým prosimetrem, tj. prózou, která je zdobena veršovými citáty z klasických autorů (Aemilius, Afranius,¹² Cicero, Lucanus, Martialis, Ovidius, Vergilius), pouze jediný citát je z Písma (2 Cor. 11.20); Isidor jimi vždy nějak podepírá svůj výklad, př. u papouška dokládá jeho dovednost a schopnost naučit se mluvit jako člověk citací z Martiala: „*Unde et articulata verba exprimit, ita ut si eam non videris, hominem loqui putes. Ex natura autem salutatur dicens: „have“ vel χαίπε. Cetera nomina institutione discit. Hinc est illud (Mart. 14,73): Psittacus a vobis aliorum nomina discam;/ hoc didici per me dicere: „Caesar have.*“¹³ Podle toho, jak Isidor létavce charakterizuje, lze je rozdělit do několika skupin:

1. Podle zraku či citlivosti na světlo – orel má ostrý zrak a vystavuje svá mláďata slunečním paprskům a zkouší tak jejich odolnost; netopýr před světlem prchá; slavík svým zpěvem ohlašuje den; sova je ve dne zraku zcela zbavena; sýc pohled do slunce vůbec nesnese.
2. Podle hlasu – jeřáb svým hlasem ševelí; čápi skřehotají; labuť melodickým hlasem zpívá a dokonce se přidává k hrajícím citeristům; papoušek se strakou mluví lidskou řečí, straka navíc protivně štěbetá; slavík, jak jsem se už zmínila, svým lahodným zpěvem přivolává den; sýček smutně nařiká; havran nebo krkavec vydává hrdelní zvuk; vrána přivolává svým hlasem déšť; kavka je užvaněná a také páv má prý jméno podle zvuku svého hlasu.
3. Mluví se také o záležitostech pohlaví – sup například počne bez pohlavního spojení; hrdlička je cudná a plachá, zato koroptev podléhá tělesnému chtíči natolik, že se spojují i samci mezi sebou.
4. Potrava – doupanák se živí pící; křepelka se nedoporučuje ke konzumaci, ne-

⁹ LINDSAY 1911 „*Sicut autem a leone laena et a dracone dracaena, ita a gallo gallina.* (12.7.50)“.

¹⁰ LINDSAY 1911 (12.7.9).

¹¹ LINDSAY 1911 (12.7.79).

¹² *Jedná se patrně o komediografa Afrania (2. pol. 2.stol.), velkého autora togát (zachovalo se na čtyřicet titulů).*

¹³ LINDSAY 1911 (12.7.24).

boť se živí jedovatými semeny; dudek je nečistý pták, protože pojídá mrvu; sup a orel cítí mrtvolu až za mořem a krkavec z mrtvol vyklovává především oči; srdojidek, jak už jeho jméno napovídá, pojídá srdce; furfurio se živí obilím; pěnice jedí fiky a konečně stehlík má rád bodláčí a trní.

5. Skupina tzv. bájných ptáků – fénix povstává z popela; s antickou mytologií jsou spjaty čtyři druhy ptáků: Stymfalští, Diomedovi, Memnonovi a Hercynští ptáci.
6. Věštecké schopnosti létavců – volavka, lyska a potápka ohlašují bouři; starověkým augurům výr ohlašoval pohromu a zpuštění a vrána zase byla s to nahlédnout do budoucnosti a varovat před chystanými nástrahami a datla používal Saturnův syn Picus při auspiciích.
7. Některé neobvyklé vlastnosti – pštros pohazuje svá vejce do prachu a nezařívá je; cinnamolagus si staví hnízda z proutků skořice, která je pro obchodníky vítaným artiklem; ledňáčkovi příroda pomáhá vychovávat mláďata; Hercynští ptáci ukazují svým trpytivým peřím v noci poutníkům cestu; ibis se očisťuje naléváním vody do konečnicku; kavka zase odnáší zlato, jak jsme na to zvyklí u straky; sova pálená dává mláďatům mléko a podobně by bylo možno pokračovat ve výčtu dále.

V textu lze najít poměrně hodně aluzí na antické reálie, nelze naopak hovořit zatím o křesťanské symbolice, která už je ale velice silně zastoupena v encyklopedii fuldského opata Rabana Maura (780 – 856) *De rerum naturis* (Cap. VI. *De avibus*, Cap. VII. *De minutis avibus*), který z Isidorových Etymologií vychází.

Isidorovo encyklopedické dílo se stalo po následující staletí studnicí inspirace pro další autory, například pro již zmíněného Rabana Maura, německou vizionářku Hildegardu z Bingen (1098 – 1179) a její magickou knihu lékařských receptů vycházejících právě z ptačího světa nazvanou *Physica* (VI. *De avibus*), dále spis *Liber de natura rerum* (V. *De natura avium*) Tomáše z Cantimpré (1201 – 1263/80), hojně využívající typických středověkých exempel. Sbírkou rétoricky propracovaných kázání je *Quadripartitus* ze 2. pol. 14. stol., bajky a exempla obsahuje *Nicolai Pergameni Dialogus Creaturarum* (1326 – konec 14. stol.). Velký slovníkář 14. stol. Bartoloměj z Chlumce čerpá z Isidorova díla prostřednictvím dostupnějších spisů Alberta Velikého *De animalibus* a Bartoloměje Anglického *Proprietates rerum*, ze spisu *Aristoteles latinus* a z tradice fyziologů čerpá pro svá slovníková díla *Bohemarius*, *Glossarius*, sbírku exempel *Exemplarius* a bájnou zahrádku ptáků *Ortulus Phizologie*. Na tradici středověkých fyziologů, spisů, jež podávaly alegorický výklad života a chování zvířat navazuje v posledním desetiletí 13. stol. veršovaný *Novus Physiologus*. Nejružnější ptačí typy se pak objevují i ve středolatinšské beletrii, zejména poezii.¹⁴

¹⁴ Namátkou např. v básni Eugenia Toletana († 657) *Carmen philomelaicum*, v básních anglosaského mnicha Alkuina (735 – 804) *De luscinia*, *De cuculo*, *De gallo fabula*, ve veršovaném sporu z pol. 9. stol. *Conflictus veris et hiemis* nebo v bajce o jestřábu a vráně z konce 2. pol. 13. stol. *Iuxta suum libitum poyerunt multi*.

ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI

ETYMOLOGIARIUM SIVE ORIGINUM LIBRI XX

Liber XII., Cap. VII. De avibus, Cap. VIII. De minutis volatilibus.

O PTÁCÍCH

Je jedno pojmenování pro ptáky, ale jsou různé druhy ptáků.¹⁵ Neboť jako se od sebe liší podobou, tak i odlišnou přirozeností. Někteří ptáci jsou bezelstní, jako holubi; někteří úskoční, například koroptev; někteří se dají vycvičit, jako jestřáb; jiní jsou plaší, jako perličky;¹⁶ někteří si libují ve styku s lidmi, jako vlaštovka; jiní milují odlehlý život v pustinách, jako hrdlička; někteří se živí jen posbíranými semínky, jako husa; jiní požírají maso a vydávají se za kořisti, jako luňák; jiní jsou stálí,¹⁷ zdržují se stále v místě hnízdiště, jako pštros; jiní jsou stěhovaví, a ti se navracejí ve svou určitou dobu, jako čápi a vlaštovky; jiní se houfují, to jest létají v hejnu, jako špačci a křepelky; jiní poletují osaměle, jsou samotářští, aby mohli klást nástrahy, jako například orel, jestřáb a jim podobní; někteří vydávají skřípavé hlasy, jako vlaštovka; jiní velmi lahodně zpívají, jako labuť a kos; jiní zase napodobují slova a hlasy lidí, jako například papoušek a straka.

Další ptáky nelze spočítat co do druhů ani povah, nikdo totiž nemůže přijít na to, kolik druhů ptáků vůbec existuje. Ani ten, kdo mohl prozkoumat pouště Indie, Etiopie nebo Skythie, nepoznal jejich druhy a odlišnosti.¹⁸

Ptáky (*aves*) se nazývají proto, poněvadž nemají stálé trasy svého letu, ale rozletují se na různé strany (*per avia*).¹⁹ Okřídleci (*alites*)²⁰ se nazývají proto, že se pomocí křídel (*alae*) vznášejí do výšek a stoupají až do oblak veslující pe-

15 Viz. ANDRÉ 1986, 434 — celý tento úsek je převzat z Ambrosia, hex. 5, 14, 47-49: *Unum autem nomen avium, sed genera diversa, quae quis possit aut memoria aut cognitione comprehendere? ... Sunt enim aves, quae reperto pascuntur semine, aliae diverso et fortuito cibo. Est etiam diversitas copularum, quarum gratia carent quae intendunt rapinis...* 48. *Alia quoque avium genera enchoria, quae manent in locis semper, alia adventicia, quae obeunt regiones alias et peracta hieme revertuntur...* 49. *Aliae aves ad manum se subiciunt et mensae erili assuescunt tactuque mulcentur, aliae formidant, aliae iisdem quibus homines domiciliis delectantur, aliae secretam in desertis vitam diligunt, quae requirendi sibi victus difficultatem libertatis amore compensant. Aliae vocibus tantum strepunt, aliae canoro delectant suaviq̄ue modulamine. Quaedam ex natura, aliae ex institutione diversarum vocum obloquuntur discrimina, ut hominem putes locutum, cum locuta sit avis. Quam dulcis merularum, quam expressa vox psittaci est! Sunt etiam aliae simplices, ut columbae, aliae astutae, ut perdices.*

16 CAPPONI 1979 — *Garamas, antis (f.)* — perlička; také ANDRÉ 1986 uvádí identifikaci perlička kropenatá (západní Afrika) – *Numida meleagris*.

17 (...) *aliae enchoriae, quae manent in locis semper, ut struthio* (...) – enchoriae, řec. ἐγχώριος „domácí, domorodý“.

18 ANDRÉ 1986, 440 — převzato s určitými změnami z Plinia, nat. 32, 143: *Neque enim omnis Indiae Aethiopiaeque aut Scythiae desertorumve novimus feras aut volucres, cum hominum ipsorum multo plurimae sint differentiae, quas invenire potuimus.*

19 ANDRÉ 1986, 441 upozorňuje na indoevropský původ tohoto označení a na nesprávnost Isidorovy etymologie.

20 ANDRÉ 1986, 442 — náležitá etymologie výrazu *ales* je dědictvím Varronovým, ling. 5, 75: *alites ab alis*.

rutěmi. Létavci (*volucres*) proto, že létají (*a volando*).²¹ Neboť jako říkáme létat (*volare*), tak i kráčet (*ambulare*).²² Prostřední část nohy nebo ruky se nazývá *vola*, u ptáků letka (*vola*) je střední část křídel, jejichž pohybem jsou uváděna v pohyb i pera; proto létavci (*volucres*). Potomci všech ptáků se nazývají mláďata (*pulli*), ale také potomci čtvernohých živočichů se nazývají mláďata (*pulli*) a mládětem (*pullus*) je nazýván i malý člověk. Čerstvě narození jsou *pulli* proto, že jsou poskvrnění (*polluti*). Proto se také černému oděvu říká *pulla*.²³

V křídlech (*alae*) jsou v řadě pevně uspořádána brka, která umožňují létání.²⁴ Nazývají se pak křídly (*alae*), protože jimi ptáci objímají, chovají (*alant*) a zahřívají svá mláďata. Peří (*pinna*)²⁵ má svůj název podle vznášení se (*a pendendo*), tj. podle létání, odtud pak i vznášet se (*pendere*). Ptáci se totiž pohybují pomocí křídel, když se vydají do vzduchu. Pírko se nazývá *pluma* či *piluma*, a jako jsou na těle čtvernožců chlupy, tak ptáci mají peří.

Je obecně známo, že mnohá jména ptáků jsou sestavena podle zvuku, který vydávají: například jestřáb (*grus*), havran (*corvus*), labuť (*cygnus*), páv (*pavo*), luňák (*milvus*), sýček (*ulula*), kukačka (*cuculus*), kavka (*graculus*) a další. Různost jejich hlasů poučila lidi o tom, jaká jim dát jména.

Orel (*aquila*) je pojmenován podle ostrosti zraku (*ab acumine oculorum*). Prý má tak dobrý zrak, že když s nehybnými perutěmi krouží nad mořem a ztrácí se z dohledu lidského oka, vidí z takové výšky plovoucí malé rybičky, a spustí se jako vrtule dolů a ulovenou kořist dovleče na křídlech k mořskému břehu. Říká se také, že neodvrací svůj pohled, je-li vystaven slunečním paprskům;²⁶ také svá mláďata, zavěšená na drápech, vystavuje paprskům slunce, a ta, která vytrvají se zrakem nehybně upřeným, zachová naživu jako hodna svého druhu, jestliže některá svůj zrak odvrátí, odhodí je jako nepodařená. **Sup** (*vultur*)²⁷ je

21 ANDRÉ 1986, 443 — Varronská etymologie, ling. 5, 75: *volucres a volatu*.

22 ANDRÉ 1986, 444 — tato etymologie je založena na špatné interpretaci Servia, Aen. 6, 198: *Alii „volando“ ambulando dicunt: vola enim dicitur media pars pedis sive manus*. Vztah je založen na výslovnosti intervokálního *b* přecházejícího v *u*, doložené již v 12. stol (*uolare/amuolare*).

23 ANDRÉ 1986, 445 — ve starém Římě obžalovaní a truchlíci nosili tmavou tógu – *pulla*. Existuje nějaký vztah mezi třemi výrazy: *pullus* „malý“ náleží ke skupině *puer, pusus, putus*, řec. πῶλος „hříbě“; *polluo* pochází z **por-luo*, ze stejného kořene **leu-* jako *luum* „bláto“, řec. λῦμα „špína“.

24 ANDRÉ 1986, 447 — převzato z Lactantia, opif. 5, 3: *Est et tertium genus (sc. animalium), in quo priora illa neque pedes neque manus sunt, sed alae, in quibus pinnae per ordinem fixae volandi exhibent usum*.

25 ANDRÉ 1986, 448 — *pinna* „pero“ a „křídlo“ je často směřována s *penna* „peří“, což je nepochybně podoba nářeční, z **pets-na*. Prvotní význam slova *pendere* je „pověsit“.

26 ANDRÉ 1986, 450 — toto zvláštní chování je připisované orlovcí říčnímu (*Pandion haliaetus*) i u Aristotela, Plinia a Lucana. Textem Isidorovu podání nejbližším, z něhož také s největší pravděpodobností čerpal, je Ambr., hex. 5, 18, 60: *Itaque adseritur quod pullos suos radiis solis obiciat atque in aeris medio parvulos ungue suspendat. Ac si quis repercussio solis lumine intrepidam oculorum aciem inoffenso tuendi vigore servaverit, is probatur... Qui vero lumina praestrictus radio solis inflexerit quasi degener et tanta indignus parente reicitur nec aestimatur dignus educatione qui fuit indignus susceptione*.

27 *Vultur* je obecné pojmenování pro sup: sup bělohavý (*Gyps fulvus*), sup mrchožravý (*Neophron percnopterus*) a sup hnědý (*Aegyptius monachus*).

prý pojmenován podle svého pomalého letu (*a volatu tardo*). Pro velikost těla tento pták nelétá. Říká se, že někteří z nich nevstupují v pohlavní spojení, ale počnou a porodí bez takového spojení a jejich potomci se dožívají bezmála sta let.²⁸ Supi, stejně jako i orli, cítí mrtvolu až za mořem.²⁹ Vždyť ti, kteří létají do větších výšek, vidí mnohdy z těchto výšin věci, které halí temnota horských masívů. **Drop** (*gradipes*) je u Řeků zván pták, jež je u nás pomalý,³⁰ protože, zadržován těžkopádným letem (*gravi volatu detenta*), není schopen vznést se na rychlých perutích jako ostatní ptáci. **Jeřábi** (*grues*)³¹ dostali své jméno podle vlastního hlasu, poněvadž ševelí. Ti, když pospíchají, následují jednoho jestřába seřazeni za sebou do podoby písmene.³² O nich píše Lucanus³³ (5,716):

Zanikne podoba písmen, směr letu když zachován není.

Vznášejí se do výšek,³⁴ aby viděli co nejlépe země, ke kterým směřují. Ten, který je v čele hejna, usměřňuje ostatní svým hlasem³⁵ a když ochraptí, vystřídá jej jiný. V noci si rozdělují hlídky³⁶ a střídají se v hlídání držice v pozvednutých drápech kaménky, kterými zahánějí spánek, případné nebezpečí pak ohlašují křikem. Jejich věk prozrazuje barva, neboť k stáru tmavnou. **Čápi** (*ciconiae*)³⁷ jsou nazváni podle zvuku, kterým skřehotají (neboli *cicaniae*).³⁸ Tento zvuk je

²⁸ ANDRÉ 1986, 454 — přejato od Ambrosia, hex. 5, 20, 64: *Negantur enim vultures indulgere concubitu, et coniugali quodam usus nuptialisque copulae sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine et sine coniunctione generare, natosque ex his in multam aetatem longaevitae procedere, ut usque ad centum annos vitae eorum series producat nec facile eos angusti aevi finis excipiat*. Ve skutečnosti supi nežijí déle než dvacet až třicet let. Egypťané věřili, že existují samice supů, které oplodňuje vítr.

²⁹ ANDRÉ 1986, 455 — u Hieronyma, c. Ioh. 35 čtete: *Aquilae et vultures transmarina cada- vera sentiunt*.

³⁰ *Avis tarda* „pomalý pták“ je drop vousatý nebo drop velký (*Otis tarda*). Některé rukopisy zakládají pojmenování na *pes* „noha“: *gradipes* „ten, kdo kráčí za pomoci nohou“; *gravipes* „na pomalých nohou“. Dále autor uvádí etymologii založenou na pomalém pohybu křídel (*gravi volatu detenta*).

³¹ ANDRÉ 1986, 457 — *grus*, — *uis f.* (jeřáb); jeřáb popelavý (*Grus cinerea* = *Grus grus*) – onomatopoická etymologie je správná. Křik ptáků, silný jako zvuk trubky, zní *krrou* nebo *kru*.

³² ANDRÉ 1986, 458 — převzato od Hieronyma, epist. 125, 15: *Grues unam sequuntur ordine litterato*.

³³ LUCANUS 1887:

„*Et turbata perit dispersis littera pinnis* (5,716)“;

LUCANUS 1976.

³⁴ ANDRÉ 1986, 459 — podle Solina, 10, 13: *Tunc contendunt in altissima, ut de excelsiori specula metentur quas petant terras*.

³⁵ ANDRÉ 1986, 460 — Solinus, 10, 13: *Fidens meatu praeit catervas, volatus desidiam castigat voceque (sic) cogit agmen: ea ubi obraucata est, succedit alia*.

³⁶ ANDRÉ 1986, 461 — Solinus, 10, 16: *Excubias nocte dividunt ut exsomnis sit decima quaeque. Vigiles ponduscula digitis amplectuntur, quae si forte exciderint somnum coarguant. Quod cavendum erit clangor indicat. Aetatem in illis prodiit color: nigrescunt senectute. Jeřábi podřimují na jedné noze, ale jeden bdí a stojí na stráží. Pověst o tom, že drží mezi prsty kamínek, je zmiňována u Plinia, nat. 10, 59 (*lapillum pede sustinentes*) a Cassiodora, var. 4, 47, 5 (*lapillos uncis pedibus amplectuntur*).*

³⁷ *Ciconia*, -ae f. (čáp) – čáp bílý (*Ciconia ciconia*).

³⁸ ANDRÉ 1986, 462 — převzato ze Solina, 40, 25: *aves istas ferunt linguas non habere, verum sonum quo crepitant oris potius quam vocis esse. Labuť nezpívá, ale klape zobákem a vydává zvuky, které latina označuje jako *crotolare* a *glottorare*.*

záležitostí spíše úst než samotného hlasu, protože jej vydávají klapáním zobáku. Jsou posly jara, společenskými brachy, nepřáteli hadů, létají přes moře a dále pak pokračují v soustředěném houfu do Asie.³⁹ **Vrány** (*cornices*)⁴⁰ před nimi táhnou jako vojevůdci a čápi je pak jako vojsko následují.⁴¹ Neobyčejně silná je jejich láska vůči vlastním mláďatům,⁴² protože zahřívají hnízdo tak pečlivě, že jim během nepřetržitého sezení vypadávají pera. Ale tolik času, kolik stráví péčí o mláďata, jim pak potomci vrátí svou starostí o ně. **Labuť** (*olor*) je pták, kterému Řekové říkají kúkvoç. Latinsky se jmenuje olor, protože je celá pokrytá bílým peřím — o černé labuti se nikdo nezmiňuje a řecké ὄλος znamená celý. Labuť (*cygnus*)⁴³ má své jméno podle zpěvu, protože melodickým hlasem zpívá sladkou píseň. A zpívá tak krásně proto, že má dlouhý a zakřivený krk, a tak hlas, prodírající se touto dlouhou a klikatou cestou, se musí nutně různě utvářet.⁴⁴ Obyvatelé severních zemí říkají, že ke zpívajícím citeristům přilétají spousty labutí⁴⁵ a velmi vhodně se k jejich zpěvu přidávají. *Olores* je ale latinské pojmenování, které zní v řečtině kúkvoç.⁴⁶ A námořníci tvrdí, že jim labuť dobře předpovídají počasí, jak říká Aemilius⁴⁷ (4):

*Labuť je při věštění vždy požehnaným ptákem:
po ní touží mořeplavci, protože se nepotápí do vln.*
(přel. J. F.)

- 39 ANDRÉ 1986, 463 — (*Ciconiae*) *serpentium hostes (sunt)* – stravu čápů tvoří žáby, malí hlodavci, ještěrky atd., a příležitostně chytí i hada. Je tu patrně reminiscence na Vergilia, georg. 2, 319-320: *avis longis invisā colubris*, nebo je to též asociace pocházející z dřívějšíka: Servius, ad L.: *invisā; infesta, quia serpentes manducat*. Solinus, 40, 25 i Plinius, nat. 10, 62 vědí, že jeden z migračních tahů čápů vede směrem na východ, přes Balkán a Malou Asii.
- 40 *Cornix, -icis f.* (vrána).
- 41 ANDRÉ 1986, 464 — Ambrosius, hex. 5, 16, 53: *Cornices autem ducunt eas (sc. ciconias) ac dirigunt, et velut quibusdam turmis stipatricibus prosequuntur*.
- 42 ANDRÉ 1986, 465 — výpůjčka ze Solina, 40, 26: *Eximia illis inest pietas: etenim quantum temporis impenderint fetibus educandis, tantum et ipsae a pullis suis invicem aluntur*. Rodiče se starají o mláďata hodně dlouho a křídly je chrání před sluncem a deštěm.
- 43 ANDRÉ 1986, 466 — *Cygnus* – labuť divoká (*Cygnus cygnus*). *Olor* je staré pojmenování pro labuť, starší než *cycnus* (*cygnus*), což je výpůjčka z řeckého kúkvoç. Důvody, proč Isidor uvádí takovouto etymologii, se zdají zřejmé: neexistuje černá labuť, pták je celý bílý, tak se přibližuje řeckému ὄλος „celý“. Římané přirozeně neznali australský druh labutě černé (*Cygnus atratus*), př. Augustin píše (trin. 11, 10, 17): *quis enim videt cycnum nigrum?*
- 44 ANDRÉ 1986, 467 — převzato od Servia, Aen. 7,700: *Cycnos ideo suavius canere. quia colla longa et inflexa habent, et necesse est eluctantem vocem per longum et flexuosum varias reddere modulationes*. Také Ambrosius přisuzuje libozvučnost labutího zpěvu délce jejího krku, hex. 5, 22, 75: *Cycnus... Adde et illud quia suavior et magis canorus per procera modulus colla distinguitur et longiore exercitatione purior longe resultat*. Řeč je o zpěvu labutě zpěvné (*Cygnus cygnus*), nikoli labutě velké (*Cygnus olor domesticus*), jejíž hlas připomíná chraplavý zvuk trubky.
- 45 ANDRÉ 1986, 468 — narážka na kult Apollona u Hyperborejců; Mart. Cap. 9, 927: *Cycnos Hyperboreos citharae cantus adducit*.
- 46 ANDRÉ 1986, 469 — Servius, Aen. 11, 580: *Olorem latine ita dicimus; nam cycni graece dicuntur*.
- 47 ANDRÉ 1986, 470 — text pochází z Ornithogonie Aemilia Macera, Servius z něj vychází, Aen. 1, 393: *Item cycni nullis dant nisi nautis, sicut lectum est in Ornithogonia: cycnus in auguriis nautis gratissimus ales: hunc optant semper, quia numquam mergitur aquis*.

Pštros (*struthio*) má řecké jméno.⁴⁸ Toto zvíře má peří stejně jako ptáci, přece se však od země nevznese do větší výšky. Nesedí na vejcích, ale pohodí je do prachu, který je hřeje svým teplem. **Volavka** (*ardea*)⁴⁹ se tak jmenuje podle svého létání ve výškách (*ardua*). Lucanus⁵⁰ (5, 553–554):

směle se do výše vznáší volavka

Bojí se lijáku a vyletuje až nad oblaka, aby necítila nárazy mračen.⁵¹ Když už tedy vzletla do výše, znamená to nadcházející bouři.⁵² Mnozí ji nazývají Tantallem.⁵³ **Fénix** (*phoenix*),⁵⁴ pták arabský, je nazvaný podle toho, že má fénickou neboli purpurovou barvu⁵⁵ a také proto, že je na celém světě jeden jediný.⁵⁶ Arabsky se totiž „jediný“ řekne „fénix“. Žije přes pět set let.⁵⁷ Když pozoruje, že stárne, z posbíraných vonných větviček si vystaví hranici a obrácen vstříc slunečním paprskům tlukotem křídel si úmyslně rozdmýchává plamen, a tak potom znovu povstává z vlastního popela.⁵⁸ **Cinnamolgu**⁵⁹ je také arabský

- 48 ANDRÉ 1986, 471 — *Struthio* je výpůjčkou z řec. στρουθίων, pštros dvouprstý (*Struthio camelus*). Jeho popis je převzat z Hier. in Is. 14, 1, p. 245 V: *Et habitant ibi (sc. v Babyloně) struthiones, animal semper solitudines appetens, de quo in Iob plenius scribitur; qui cum pennas habere videatur, tamen de terra altius non elevatur; Plinius, nat. 10, 1: non sunt volucres nec a terra tolluntur.*
- 49 ANDRÉ 1986, 473 — *Ardea* je volavka, zvláště volavka popelavá (*Ardea cinerea*); falešná etymologie spjatá s *arduus* „vysoko položený“ pochází od Servia, georg. 1, 364: *ardea dicta quasi ardua*, ale pravdou je, že se volavky při svých migračních letech pohybují ve velké výšce. *Ardea* je blízké řeckému ἐρφιδίος „volavka“.
- 50 LUCANUS 1887: „*Quodque ausa volare ardea. (5,553-554)*“.
- LUCANUS 1976.
- 51 ANDRÉ 1986, 474 — převzato z Ambrosia, hex. 5, 13, 43: *Ipsa ardea, quae paludibus inhaerere consuevit, notas deserit sedes imbresque formidans supra nubes volat, ut procellas nubium sentire non possit.*
- 52 ANDRÉ 1986, 475 — viz. Servius, georg. 1, 364: *quae cum altius volaverit significat tempestatem.*
- 53 ANDRÉ 1986, 476 — podle Tantala, mytologického hrdiny, který stojí uprostřed vody, stejně jako pták, který zůstává při lovu nehybný.
- 54 CAPPONI 1979 je přesvědčen, že fénix (z řeckého φοῖνιξ), kterého Plinius považuje za bájněho ptáka, je ptákem skutečným, třebaže vzácným, nenavrhuje zde ale název žádného známého ptáka. V křesťanské ikonografii je přirozeně fénixovo povstání z vlastního popela obrazem Kristova zmrtvýchvstání; o tomto bájném ptáku hovoří Fyziologus, nechybí pochopitelně ani v encyklopediích Tomáše z Cantimpre a Rabana Maura. Symbolikou bájných ptáků se zabývá také knížka autorů Jana Royta a Hany Šedinové, *Slovník symbolů*, Praha 1998, s. 175-177.
- 55 Ve Foiníkii, zemi na východním pobřeží Středoziemního moře pod pohořím Libanem severně od Palestiny (dnes Džebel Lubnán), kvetla řemesla, mezi nimi také výroba jemných barvených nachových látek.
- 56 ANDRÉ 1986, 477 — na jedinečném výskytu tohoto opeřence se autoři shodují, Plinius nat. 10, 3: *unus in toto orbe*, Lactantius Phoen. 125, 31-32: *avis incolit unica phoenix, unica....*
- 57 ANDRÉ 1986, 478 — na délce trvání života fénixe se shodují řečtí i římstí učenci, pět set let uvádí Plinius, nat. 10, 4 i Solinus 33, 12.
- 58 ANDRÉ 1986, 479 — převzato z poznámek u Lucana 6, 680: *Cum senserit se gravari senio, aromatum rogo constructo, plausuque alarum voluntarium sibi gignit incendium.*
- 59 Podle LB 1977 — jméno indického ptáka. CAPPONI 1979 uvádí: *Cinnamolgu*, -i, m. — řecky se tento pták nazývá κιννάμωλον ὄρνεον, forma *cinnamolgu* u Hrabana Maura je pozdějším odrazem („*De universo*“). Capponi cituje svědectví Pliniovo, a Solinovo. Podle Plinia se tento pták vyskytuje v Arábii, staví si hnízdo z větviček skořice a domorodci jejich hnízda sestřelují olověnými šípky, aby mohli větvičky prodávat jako koření. Popis tohoto ptáka

pták, který se tak jmenuje proto, že si ve vysoko položených hájích tká svá hnízda ze skořicových proutků (*ex fruticibus cinnami*). A protože jsou větve příliš dlouhé a křehké a lidé se tam nemohou dostat, snaží se zasáhnout hnízda olověnými střelami, a tak získávají skořici a dost draho ji prodávají. Je to proto, že si skořice váží víc než jiného zboží. **Papoušek** (*psittacus*)⁶⁰ je domovem na pobřežích Indie, je zbarven do zelena, má nachový nákrčník a větší a širší jazyk než ostatní ptáci. Proto je také s to vydávat artikulovaná slova, a to tak, že kdybys jej neviděl, myslil bys, že to mluví člověk. Sám od sebe také zdraví řka: buď zdráv (*have* nebo χαίρε). Další slova se musí teprve učit výcvikem. A proto říká **Martialis**⁶¹ (Mart. 14,73):

Isem papoušek, a proto od vás leccos znám,

ale: Zdráv buď císaři! — to jsem se naučil sám. (přel. J.F.)

Ledňáček (*alcyon*)⁶² je nazýván ptákem moře, neboli ptákem oceánu (*ales oceanea*), poněvadž v zimě si ve stojatých vodách oceánu staví hnízda a vyvádí zde mláďata. Říká se, že když sedí na vejcích, utichnou větry a moře po celé své rozsáhlé hladině odpočívá po celých sedm dní; a tak mu sama příroda pomáhá vychovávat jeho mláďata. **Pelikán** (*pelicanus*)⁶³ je egyptský pták, který obývá pustiny v povodí řeky Nilu, a odtud má také své jméno, protože Egyptu se říká Canopos. Říká se, je-li to pravda, že pelikán zabíjí vlastní mláďata, po tři dny že je oplakává, pak že se sám poraní, postříká děti vlastní krví, a tak je opět oživí.⁶⁴ **Stymfálští ptáci**⁶⁵ (*Stymphalidae aves*) se nazývají podle Stymfálských

obsahuje i fantastické prvky, a proto nemůže být s určitostí identifikován. Může to být snad velký sup, proměněný lidovou fantazií v bájného ptáka, v překladu ale ponechávám raději pouze latinský název. ANDRÉ 1986, 480 uvádí, že první část jeho názvu tvoří řecké κίνναμον, tj. druh skořicovníku (*Cinnamomum tamala*), druhou část buď -λογος nebo *αμοιολογος z ἄμειλω „táhnout, vytáhnout“. Dochází také k závěru, že se jedná o ptáka neidentifikovaného a neidentifikovatelného, jež bývá někdy spojován s fénixem.

60 ANDRÉ 1986, 481 — *psittacus* pochází z řec. ψιττακος, je to papoušek se zeleným hrdlem (*Psittacus krameri manillensis*); Isidor čerpá ze Solina 52, 1-7: *Sola India mittit avem psittacum colore viridem, torque puniceo*; a 52, 45: *Lingua lata multoque latior quam ceteris avibus; unde perficitur ut articulata verba penitus eloquatur*.

61 MARTIALIS 1925:

„Psittacus a vobis aliorum nomina discam:/ Hoc didici per me dicere CAESAR HAVE. (14,73)“

62 ANDRÉ 1986, 483 — (*h*)*alcyon*, z řec. ἄλκιων/ἀλκυών. Isidor nezná starobylý latinský název *alcedo*, proto vychází ze složeniny *ales oceanea*. Aristoteles a Plinius popisují vzhled a chování ledňáčka říčního (*Alcedo atthis*), ale pták, o němž mluví Isidor (hnízdění ve vodě, sedmidenní klid) je bájný a neidentifikovatelný. O „*alcyonei dies*“ mluví také Columella, 11, 2, 22: *VIII Kal. Mart. (22. únor) Sagiitta incipit oriri, variae tempestates: halcyonei dies vocantur, in Atlantico quidem mari summa tranquillitas notata est*.

63 ANDRÉ 1986, 484 — *Pelicanus*, z řeckého πελεκάν, pelikán bílý (*Pelecanus onocrotalus*); Isidorova etymologie je založena na koncové části tohoto výrazu — *Pelicanus* je blízké jméno *Canopos*, názvu města ležícího v deltě Nilu.

64 ANDRÉ 1986, 485 — jedná se o pozměněný text Augustinův, in psalm. 101, 7: *Primo quid sit pelicanus dicendum est. In ea quippe regione nascitur, ut nobis ignota haec avis sit. Nascitur in solitudinibus, maxime Nili fluminis, in Aegypto... avis est habitans in solitudine... 8. Dicuntur hae aves tamquam colaphis rostrorum occidere parvulos suos, eosdemque in nido occisos a se lugere per triduum: postremo dicunt matrem seipsam graviter vulnerare et sanguinem suum super filios fundere, quo illi superfusi reviviscunt*. Legenda o pelikánovi, který zabíjí a znovu oživuje svá mláďata, není příliš obvyklá. Četné podrobnosti uvádí Physiolo-

ostrovů,⁶⁶ kde se vyskytují ve velkém množství. Proti nim Herkules použil své šípy. Existují také mořští ptáci žijící na ostrovech. **Diomedovi ptáci**⁶⁷ (*Diomediae aves*) se tak jmenují podle druhů Diomedových.⁶⁸ Ti byli podle báje v tyto ptáky proměněni. Vnější vzhledem jsou podobní lysce, velikostí pak labuti, jsou bělostné barvy a mají tvrdé a velké zobáky.⁶⁹ Poletují mezi pobřežními skalisky a útesy v okolí Apulie na Diomedově ostrově. Rozpoznají mezi příslušníky svého hejna cizince.⁷⁰ Je-li to Řek, přibližují se k němu a vábí jej, je-li to ale cizinec, napadají a zraňují jej štipáním a skoro žalostnými hlasy nařikají na svou proměnu a oplakávají smrt krále. Diomedes⁷¹ byl totiž zabit Illyry. Tito ptáci se tedy latinsky nazývají Diomedovi ptáci, u Řeků je to volavka (ἔρωδιός).⁷² **Memnonovi egyptští ptáci**⁷³ (*Memnonidae aves*) jsou pojmenová-

gus, 6: *Phisiologus dicit de pelicano quia amator est filiorum nimis; si autem genuerit natos et parvuli increverint, incipiunt percutere parentes suos in faciem: parentes autem colaphizantes eos occidunt; deinde misericordia moti parentes tribus diebus flent eos, lugentes quos occiderunt; et tertia die mater eorum percutiens costam suam destillat suum sanguinem super eorum corpora mortua (id est pullorum): ipse sanguis suscitatur eos de morte (Versio Y, ed. F. J. Carmody, C.Ph. 12, 1944, p.95 sq.)*

65 Stymfálští ptáci byli draví ptáci s kovovými drápy i křídly a zobáky a peří měli z kovu. Byli velcí jako jestřábi a podobní ibisům. Byli zasvěceni bohu války Ateovi, usadili se na stymfalském močálu v Arkadii; usmrcovali zvířata i lidi. Usmrtil jich mnoho Herakles za vydatné pomoci bohyně Pallas Athény. Byla to jedna z jeho 12 prací, které měl vykonat pro krále Eurysthea. CAPPONI 1979 v hesle *Stymphalis, -idis, f.* píše, že pokud se nejedná pouze o bájného ptáka, bylo by možné uvažovat o druhu *Balearica pavonina* (Jeřáb pavi), který mohl být pro svou krásu lidovou fantazií přetvořen v bájného ptáka. ANDRÉ 1986, 486 na tomto místě uvádí *Strofalidae aves*, u Lindsaye se prý jedná o zbytečnou opravu způsobenou záměnou u Isidora nebo v nějakém prameni. *Strofades insulae* lokalizuje jako dva malé ostrovy 44 km od Zakynthosu v Iónském moři.

66 Oblast v severovýchodní Arkadii s městem, řekou a horou téhož jména.

67 CAPPONI 1979 — Diomedovi ptáci (*Diomedea avis*) — týž pták je u Plinia nazýván *cata-ractes* a podle něj prý sídlí poblíž Diomedova hrobu. Capponi navrhuje identifikaci buď s mládětem potápky nebo ptákem zvaným buřňák severní (*Puffinus puffinus*). ANDRÉ 1986, 487 identifikuje létavce s druhem morčák, rod *Mergus*.

68 ANDRÉ 1986, 487 — převzato od Augustina, civ. 18,18: *Nam et Diomedis socios in volucres fuisse conversos non fabuloso mendacio, sed historica affirmatione confirmant.*

69 ANDRÉ 1986, 488 — popis opeřenců je převzat z Solina, 2, 45: *Forma illis paene quae fulicis, color candidus, ignei oculi, ora dentata; a z Plinia, nat. 18, 126: eis esse dentes oculosque igneo colore, cetero candidis... fulicarum similes.*

70 ANDRÉ 1986, 489 — ze Solina, 2, 49: *Iudicant inter advenas; qui Graecus est, propius accedunt et quantum intelligi datur ut civem blandius adulantur, si quis erit gentis alterius involant et impugnant.*

71 Diomédés byl synem kalydónského hrdiny Týdea a jeho manželky Déipyly, jedním z předních bojovníků proti Trójou (v Homérově *Illiádě* je mu věnován celý pátý zpěv) a účastníkem druhé výpravy před Thébám (tzv. epigonů). Nalezl útočiště v zemi krále Dauna (v severní Apulii — což by se přibližovalo lokalizaci CAPPONIHO 1979, který mluví o náhrobku Diomedově na ostrově naproti pobřeží Apulie a cituje přítom Plinia).

72 Název ἔρωδιός PRACH 1993 překládá jako volavka, CAPPONI 1979 také — jako *Erodio (-dion), -onis, m.* (volavka). Tak i ANDRÉ 1986, 490 pak uvádí jako Isidorův pramen Servia, Aen. 11, 271: *hae aves hodieque latine Diomedae vocantur, Graeci eas ἔρωδιός dicunt. Habitat autem in insula quae est haud longe a Calabria... Quin etiam de his avibus dicitur quod Graecis navibus laetae occurrant, alienas vehementer fugiant, memores et originis suae et quod Diomedes ab Illyriis interemptus est.*

73 CAPPONI 1979 — *Memnonis, -idis, f.* jmenuje několik charakteristických rysů pro tohoto

ni podle místa, kde zahynul Memnon.⁷⁴ Přiletěli prý v hejnu z Egypta do Tróje poblíž Memnonova hrobu, a proto je obyvatelé Tróje nazývají Memnonovými. Každého pátého roku přilétají do Tróje, a poté, co nad ní po dva dny krouží, třetího dne se dají do boje a navzájem se rozsápu drápy a zobáky. **Hercynští ptáci**⁷⁵ (*Hercyniae aves*) jsou pojmenováni podle Hercynského lesa,⁷⁶ kde se líhnou, a jejich peří se blyští ve tmě tak, aby, i když je v noci zataženo a je neproniknutelná tma, byli světélkující ochranou a ukazovali směr cesty, která leží před nimi, a aby směr této cesty byl jasně vidět díky trpytivému peří. **Bukomora**⁷⁷ (*onocrotalon*) Řekové nazývají dlouhým zobákem. Vyskytuje se ve dvou druzích: jeden je vodní a druhý pouštní. **Ibis** (*Ibis*)⁷⁸ je pták řeky Nilu, který se očišťuje tím, že si nalévá zobákem vodu do konečnicku. Živí se hadími vejci, která si nosí jako oblíbený pokrm do svých hnízd.⁷⁹ **Žluvy**⁸⁰ (*meropes*) stejně jako **vlyhy**⁸¹ (*gaulos*) prý ochraňují a živí své rodiče. **Srdojídek**⁸² (*coredulus*) je druh

ptáka, které uvádějí ve svých dílech klasičtí autoři: jsou to černí ptáci, vzhledem podobní sokolu, mají zahnutý zobák a drápy, migrují, po přeletu jsou bojovní, obývají vysoko položená místa v blízkosti vod. Capponi uvádí více identifikací (mezi nimi př. *Milvus migrans migrans* či *Milvus niger*), pro můj překlad se zde spokojím s pověstí bájného ptáka. ANDRÉ 1986, 491 upozorňuje na text Solinův, 40, 19: *At iuxta Ilium Memnonis stat sepulcrum, ad quod sempiterno ex Aethiopia catervatim aves advolant, quas Ilienses Memnonias vocant. Cremutius auctor est has easdem anno quinto in Aethiopia catervatim coire et undiqueversum, quo usquam gentium sint, ad regiam Memnonis convenire.*

74 Memnon, syn bohyně Éós a jejího manžela Tithóna, padl hrdinsky před Trojou jako bojovník na Priamově straně. Éós prosila Dia o nesmrtnost pro Memnona. Z kouře jeho hranice vznikli ptáci, kteří se ve vzduchu rozdělili na dva proudy, bojovali spolu a spadali na popel hrdiny.

75 Hercynští ptáci: CAPPONI 1979 cituje u hesla *Hercynia avis* z Plinia, podle něhož v Hercynském lese v Germánii žijí neobyčejní ptáci, jejichž peří v noci září jako plamen. Capponi dodává, že nelze založit vědecké zkoumání na legendě, proto vyslovuje identifikaci *Ampelis garrulus* (dnes platný název *Bombycilla garrulus Linnaeus*, brkoslav severní) pouze jako hypotézu.

76 Podle lesnatého srázu v Germanii, bez bližšího označení na východ od Rýna. Podle Caesara od pramene Dunaje až po Dákii. ANDRÉ 1986, 492 uvádí citaci ze Solina, 20, 3: *Saltus Hercynius aves gignit quarum pennae per obscurum emicant et interlucent, quamvis obienta nox denset tenebras. Unde homines loci illius plerumque nocturnos excursus sic destinant ut illis utantur ad praesidium itineris dirigendi praeiacisque per opaca callium rationem viae moderentur indicio plumarum refulgentium.*

77 CAPPONI 1979: *Onocrotalus (-os), -i, m.*, podle Plinia se jedná o pelikána, je tu prý i podobnost s labutí co se týká stavby krku a jeho tvaru do písmene „S“. Plinius také mluví o vaku, který je umístěn na dolní čelisti. Pelikán může do roztaženého vaku nasbírat několik kilogramů ryb; když má vak plný, zavře zobák, zvedne ho a uzavře ho tak, aby z něj mohla vytéci voda a nakonec pohltní ryby. Název „bukomor“ zde přejímám z překladu J. Nechutové CLARETUS 1991. ANDRÉ 1986, 493 — Isidor zřejmě použil Hieronyma, in Soph. 2, 12, p. 710: *et onocrotalorum duo genera, aliud aquatile, aliud solitudinis*; tract. in Psalm. I, p. 159, 21: *(pelicanorum genus) unum in aquis est..., unum in solitudine.* André uvádí, že se jedná o pelikána (*Pelecanus onocrotalus*).

78 ANDRÉ 1986, 494 — Ibis bílý (*Ibis religiosa*), náležející ke starému Egyptu, a ibis hnědý (*Plegadis falcinellus*). Proces očišťování naléváním vody do konečnicku popisuje více autorů, př. Plinius, nat. 8, 97.

79 ANDRÉ 1986, 495 — převzato ze Solina, 32, 32: *Circa easdem ripas (sc. Nili) ales est ibis. Ea serpentium populatur ova gratissimamque ex his escam nidis suis defert.*

80 *Merops, -ropis, m.* (žluva).

81 CAPPONI 1979: *Gaulus, -i, m.* — je u Isidora synonymem pro žluvu, v italských nářečích se zachovala podoba *gaulus*. Isidorovo svědectví nás podle autora utvrzuje v tom, že *gaulus* je vlha pestrá (*Merops apiaster*). ANDRÉ 1986, 496 cituje několik autorů, v řeckém znění je to

ptáka, který „jí srdce“ (*cor edens*). **Kavka** (*monedula* nebo *monetula*)⁸³ když najde zlato, odnese je a schová. Cicero⁸⁴ Valeriu Flakkovi (76):

Nedá se ti svěřit víc zlata než kavce.

Netopýr (*vespertilio*)⁸⁵ dostal své jméno podle denní doby, protože prchá před světlem a prudce poletuje za večerního soumraku (*crepusculo vespertino circumvolet*) nadnášen tenoučkými blanami na svých pažích. Je to zvíře podobné myším, které nevydává ani tak hlas, jako spíš pištění.⁸⁶ Vnější vzhledem je to zároveň pták i čtvernožec, což se obvykle u jiných ptáků nevyskytuje. **Slavík** (*luscinia*) dostal jméno podle toho, že má ve zvyku svým zpěvem ohlašovat počátek nadcházejícího dne (také *lucinia*).⁸⁷ Totéž dělá i slavík⁸⁸ (*acredula*), o němž Cicero⁸⁹ v Prognostikách (frag. 6):

μέπων, a shoduje se s Capponim v tvrzení, že podoba *gaulus* je pokračováním italského nářečního *gavolo, golo* atd.

82 CAPPONI 1979: *Coredulus, -i, m.* je pravděp. přejato z řec. κορούδαλος. Autor jej ztotožňuje se skřivanem polním (*Alauda arvensis*) nebo chocholoušem obecným (*Galerida cristata*), přestože staré texty ptáka nepopisují. Ze zkušeností prý víme, že chovná ptáci (kosi, slavíci atd.) bývají krmeni kousky masa. Není tedy zřejmě nepravděpodobné, že sledování tohoto druhu potravy je motivem pramenů pro Isidora, jak vysvětlil podob tohoto jména. ANDRÉ 1986, 497 hovoří o latinizaci řeckého κορούδαλος, z kóρυς „přílbice“, dochází k téže identifikaci — chocholouš (*Galerida cristata*). Etymologie založená na *edere* „jíst“ se opírá o etymologii výrazu složeného z *-edula*, jako př. *ficedula* (z *ficus* + *edo*).

83 ANDRÉ 1986, 498 — *Monedula*, kavka obecná (*Corvus monedula*). Isidorova etymologie vychází z výrazu *moneta* „stříbrná mince“, láska tohoto ptáka ke zlatu se stala příslovočnou. Kavka se stala prorockým ptákem, který svým chováním předvídá události, proto se zdá logické, že jeho jméno je odvozeno z výrazu *monere* „napomínat“. J. Nechutová (CLARETUS 1991) také uvádí identifikaci kavka obecná středoevropská (*Corvus monedula spermologus*), z pohledu laika by Isidorův popis jejího chování spíše odpovídal zažitým lidovým představám o strace, která miluje lesklé a třpytivé věci.

84 CICERO 1864 (76,5): „Cum vero coronam auream litteris imponebant, re vera non plus aurum tibi quam monedulae committebant.“

85 ANDRÉ 1986, 500 — termín *vespertilio*, netopýr, zahrnuje skupinu druhů vyskytujících se v západní Evropě (vrápenec, netopýr černý, netopýr ušatý, netopýr rezavý, netopýr myší). Etymologie na základě *vesper* „večer“ je správná a starobylá, Non. 46, 30: *Vespertilio animal volucre, biforme, dictum quod vespero se ad volatum proferat noctis*. Isidor přejímá text Ambrosia, hex. 5, 24, 87: *Vespertilio animal ignobile a vespere nomen accepit, volatilis eademque quadrupes et dentibus utitur, quos in aliis avibus reperire non soles... Volitat autem non aliquo pinnarum, sed membranae suae fulva remigio, quo suspensa velut pinnarum volatu circumfertur atque vegetatur.*

86 ANDRÉ 1986, 501 — převzato z Hieronyma, in Is. 2, 19, p. 43 V: *Vespertilio autem nocturna avis, quae congruum ab eis nomen accepit* *νυκτερίς* *eo quod in nocte volitet, parvum animal est et murium simile, non tam voce et cantu resonans quam stridore*. Ve skutečnosti hlas netopýra je vysoký, často se suchým a kovovým šumotem na hranici lidského vnímání.

87 ANDRÉ 1986, 502 — Ambrosius, hex. 5, 12, 39: *Utinam saltem luscinia canat, quae dormientem de somno exciet: ea enim avis signare solet diei surgentis exortum et effusionem diluculo deferre laetitiam*. *Luscinia* – slavík obecný (*Luscinia megarhynchos*); všeobecně přijímaná etymologie *luscii-cinia „kdo zpívá večer“, lingvisticky je přijatelná, ale odporuje rannímu zpěvu, o kterém mluví Ambrosius a Isidor mluví o ptáku, který zpívá na počátku dne.

88 CAPPONI 1979: *Acredula (agre-), -ae, f.* — uvádí zde, že často je považován tento název za synonymní s *luscinia*, identifikace je problematická, proto zde ponechávám slovo *acredula* jako synonymum pro slavíka (jedná se o lidovou etymologii, patrně založenou na pozorování).

89 CICERO 1866 (frag. 4, v.219-221): „*Saepe etiam pertriste canit de pectore carmen, / Et matutinis acredula vocibus instat, / Vocibus instat et adsiduas iacit ore querelas.*“

A slavík provozuje ranní zpěv.

Puštík (*ulula*)⁹⁰ je pojmenován podle naříkání a smutku, od řeckého ὄλολύζειν, protože když křičí, napodobuje nárek nebo sténání. Podle učení augurů je jeho nárek předzvěstí smutku, jeho mlčení naopak předpovídá zdar. **Výr** (*bubo*)⁹¹ má své jméno poskládané podle znění hlasu, je to smuteční pták hojně obdařený peřím, ale v letu jej zdržuje jeho lenost. Ve dne v noci poletuje mezi hroby a neustále se zdržuje v jeskyních. O něm Ovidius⁹² (Met. 5,549–550):

*Ohyzdný pták je z něho, jenž zvěstuje budoucí smutek,
netečný výr — to strašné znamení smrtelným lidem.*

Podle učení augurů přináší zlo: byl-li totiž spatřen ve městě, znamená to prý zpusťování.⁹³ **Sýček obecný** (*noctua*)⁹⁴ se tak nazývá podle toho, že poletuje v noci (*nocte*) a ve dne nevidí; když vyjde jasné slunce, slábne jeho zrak.⁹⁵ Na ostrově Kréta se nevyskytuje a přiletí-li sem odjinud, ihned umírá.⁹⁶ Sýček ale není totéž, co výr, protože výr je větší. **Sýc** (*nycticorax*) patří mezi sovy, protože miluje noc.⁹⁷ Tento pták je světloplachý a nesnese pohled do slunce. **Sova pálená**⁹⁸ (*strix*) je noční pták, má jméno podle zvuku hlasu, protože když křičí, píská (*stridet*). O ní Lucanus⁹⁹ (6,689):

⁹⁰ ANDRÉ 1986, 504 — převzato ze Servia, egl. 8, 55: *Ululae aves ἀπὸ τοῦ ὄλολύζειν, id est a fletu nominatae. Ulula* ale nemá svůj původ v řečtině, ale ve znění hlasu. André ztotožňuje lat. *ulula* s puštíkem obecným (*Strix aluco*).

⁹¹ ANDRÉ 1986, 505 — Výr velký (*Bubo bubo*), *bubo* je onomatopoické, vzniklo reduplikací z řeckého βῦαζ. Během dne tento pták sestrvává v nehybnosti a vyhlíží ospale a netečně, tak jej popisuje i Ovidius v uvedeném citaci.

⁹² OVIDIUS 1993: “*foedaque fit volucris, venturi nuntia luctus, / ignavus bubo, dirum mortalibus omen. (5, 549-550)*”; OVIDIUS 1935.

⁹³ ANDRÉ 1986, 507 — přítomnost sovy, ptáka samot, v nějakém obydleném místě bývá považována za špatné znamení; zmínku o tom nalezneme u Plinia, nat. 10, 34: *Bubo, funebris et maxime abominatus publicis praecipue auspiciis*; 10, 35: *Itaque in urbisus aut omnino in luce visus dirum ostentum est.*; Servius říká, Aen. 4, 462: *Ubi enim sederit et ceciderit solitudinem significat.*

⁹⁴ ANDRÉ 1986, 508 — překlad lat. *noctua* zní sýček obecný (*Athene noctua*). Zde je etymologie správná a jasná vzniklá konverzí z adjektiva *noctuus* „noční“; Varro, ling. 5, 76: *ut noctua (sc. appellata) quod noctu canit ac vigilat.* Identifikace těchto nočních dravců je sporná, autoři užívají týchž označení pro různé ptáky, př. J. Nechutová (CLARETUS 1991) dospívá k identifikacím Klaretova názvu *noctua* (sova): buď puštík obecný (*Strix aluco*), popř. sova pálená (*Tyto alba*).

⁹⁵ ANDRÉ 1986, 509 — převzato z Ambrosia, hex. 5, 24, 86: *Noctua ipsa... quo fuerit nox obscurior, eo contra usum avium ceterarum inoffensos exercet volatus, exorto autem die et circumfuso splendore solis visus eius hebetatur.* Sýček snese plné světlo, ale lovu dává přednost za soumraku nebo za svítání.

⁹⁶ ANDRÉ 1986, 510 — pravděpodobně zde Isidor čerpal ze Solina, 11, 14: *avem noctuam Creia non habet et, si invehatur, emoritur.*

⁹⁷ ANDRÉ 1986, 511 — *Nycticorax* je podle vydavatele přepis z řeckého νυκτικοραξ, tedy zřejmě puštík, u křesťanských autorů není identifikace jednoznačná, jisté je, že se vždy jedná o nočního dravce. CAPPONI 1979 – Aristoteles jej zařazuje mezi noční dravce; loví za soumraku a za svítání, podle popisu se může jednat o kalouse ušatého (*Asio otus otus*) nebo výrečka malého středoevropského (*Otus scops scops*) či o orla mořského (*Haliaeetus albicilla*), může se ale také jednat o racky. Zmínka o tom, že je *lucifuga* – toto uvádí Hieronymus, in Is. 2, 20 jako charakteristiku netopýra: *lucifugum est et solem videre non patitur.*

⁹⁸ CAPPONI 1979: *Strix, strigis, f. / striga, -ae, f.* uvádí se zde, že pojmenováním „*striga, stria, stréa*“ se označují v italském nářečí poddruhy sov — puštík obecný (*Strix aluco*), kalous ušatý (*Asio otus otus*) nebo pustovka (*Asio flammeus flammeus*). *Strix* je název povšechný a

zvuk, kterým nařiká bázlivý výr nebo za noci syček

Tento pták se lidově nazývá *amma* podle toho, že má rád mláďata (*ab amando*).¹⁰⁰ A prý také dává mláďatům mléko. **Havran** (*corvus*) nebo **krkavec** (*corax*) má jméno odvozené od hrdelního zvuku, protože svým hlasem kráká (*coracinet*).¹⁰¹ Říká se o něm, že čerstvě narozeným mláďatům nedává dost najíst tak dlouho, dokud na nich z černého zbarvení jejich peří nepoznává jistou podobnost s vlastní barvou per. Když zjistí, že mají černá pera, úplně je pozná a o to vydatněji je krmí.¹⁰² Z mrtvol vyklovává především oči.¹⁰³ **Vrána** (*cornix*) je dlouhověký pták a Římané pro ni používají řeckého jména.¹⁰⁴ Podle učení augurů předznamenává lidské strasti, ukazuje cesty nástrah a předpovídá budoucnost. Je velkým hříchem věřit, že Bůh své úradky svěřuje právě vránám. Mezi jinými znameními se jim též přisuzuje schopnost přivolávat svými hlasy dešť.¹⁰⁵ Proto se píše: (Verg. Georg. 1, 388):¹⁰⁶

Tamto zas drzá vrána, jak posedlá, po dešti volá,

Kavka¹⁰⁷ (*graculus*) má jméno podle své štěbetavosti (*a garrulitate*). A ne

může v it. nářečích znamenat nějakého nočního dravého ptáka. U Ovidia je prý stryx *Tyto alba alba*, tedy sova pálená. Podle ANDRÉ 1986, 512 je *strix* přepisem řeckého στροπίξ.

99 LUCANUS 1887:

„*Quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur.* (6,689)“; LUCANUS 1976.

100 ANDRÉ 1986, 514 — *Mamma*, tedy „kojná“, viz. Plinius, nat. 11, 232: *Fabulosum enim arbitror de strigibus, ubera eas infantium labris immulgere*. Falešná etymologie z *amare* vznikla ze starobylého výrazu pro matku.

101 ANDRÉ 1986, 515 — *Corvus* — krkavec velký (*Corvus corax*) je výraz onomatopoeický z *kor-/kro-*, *crocio*, *crocito*, *coracino*, tj. „krákát“.

102 ANDRÉ 1986, 516 — převzato z Greg. M., moral. 30, 33: *Est adhuc aliud quod de corvo moraliter possit intelligi. Editis namque pullis, ut fertur, escam plene praebere dissimulat, priusquam plumescendo nigrescant, eosque inedia affici patitur, quoadusque in illis per penarum nigredinem sua similitudo videatur. Qui huc illucque vagantur in nido et ciborum expetunt aperto ore subsidium. At cum nigrescere coeperint, tanto eis praebenda alimenta ardentius requirit quanto illos alere diutius distulit*. Ale rodiče krmí mláďata již od vylihnutí a během dalších pěti až šesti týdnů.

103 ANDRÉ 1986, 517 — Havran velký má skutečně zvyky mrchožrouta, když se vrhá na mrtvoly zvířat a zbavuje je očí, v Prov. 30, 17 stojí: *Oculum, qui subsannat patrem... effodiunt eum corvi de torrentibus*.

104 ANDRÉ 1986, 518 — *Cornix*, vrána obecná černá (*Corvus corone*) má touž etymologii jako *corvus*.

105 ANDRÉ 1986, 519 — O důležitosti její schopnosti předvídat počasí se zmiňuje Cicero, Plinius a Servius.

106 VERGILIUS 1881:

„*tum cornix plena pluviam vocat improba voce* (Georgicon 1,388)“; VERGILIUS 1937.

107 CAPPONI 1979: *Graculus*, -i, m.; *Gracula*, -ae, f. — nabízí se identifikace ilustrovaná synonymitou *graculus* = *monedula*, potvrzená některými glossami. Tak, jak o tomto opeřenci hovoří někteří klasičtí autoři (Ovidius, Cicero, Plinius) a také Isidor, může být identifikován jednoznačně jako kavka obecná středoevropská (*Corvus monedula spermologus* Vieill.). Ponechávám tedy název kavka, přestože se v mém textu již jednou vyskytuje. Také ANDRÉ 1986, 520 identifikuje opeřence jako kavku (*Corvus monedula*); v původní etymologii, etym. 10, 114, vykládá Isidor termín *garrulus* prostřednictvím *graculus*: *Garrulus proprie dicitur qui verbosus appellatur... Sumpium nomen a graculis avibus, qui importuna loquacitate semper strepunt nec usquam quiescunt*. Plinius, nat. 10, 30 připisuje kavkám štěbetání, které je zlou předzvěstí něčeho (*inauspicata garrulitas*), další etymologie je založena na sblížení *graculus* a *grex*, Varro, ling. 5, 76: *graculi quod gregatim*, Quintilianus, inst. 1, 6, 37 staví

podle toho, jak se někteří domnívají, že létají v hejnech (*gregatim*), když je zřejmé, že mají jméno podle svého hlasu. Je to druh velmi žvanivý a má protivný hlas. **Sojky**¹⁰⁸ (*picae* neboli *poeticae*) jsou tak nazvány proto, že mění svůj hlas při vyjadřování jednotlivých slov jako člověk. Zdržují se ve větvích stromů, protivně štěbetají a i když nedokážou přímo promluvit, alespoň napodobují zvuk lidského hlasu. O ní případně říká jeden básník (Mart. 14, 76):¹⁰⁹

*Já, upovídáná sojka, tě jasným hlasem zdravím jako svého pána:
kdybys mě neviděl, řekl bys, že to není pták.* (přel. J.F.)

Datel (*picus*)¹¹⁰ má své jméno podle Saturnova syna Pica,¹¹¹ protože ho používal při auspiciích. Říká se, že tento pták má v sobě cosi božského, a důkazem toho je skutečnost, že ať hnízdí na kterémkoliv stromě, hřebík nebo cokoliv jiného, co je pevně přibité, nemůže zůstat přibité dlouho, aniž by to nevypadlo hned potom, co tam datel usedne.¹¹² Tohle je Martův datel (*picus Martius*),¹¹³ něco jiného je sojka (*pica*). **Páv** (*pavo*)¹¹⁴ má jméno podle zvuku svého hlasu. Jeho maso je tak tvrdé, že ani nechytí hnilobu a není vůbec jednoduché ho uvařit. Jeden básník o něm říká (Mart. 13,70)¹¹⁵:

*Žasneš pokaždé, když rozevře diamantově třpytivý chvost,
což jej můžeš, ty ukrutníku, vydat bezcitnému kuchaři?* (přel. J.F.)

Bažant (*phasianus*)¹¹⁶ je pojmenován podle řeckého ostrova Phasidy,¹¹⁷ odkud byl poprvé přivezen. Svědčí o tom toto staré dvojverší (Mart. 13,72):¹¹⁸

etymologii na onomatopoickém výrazu, tj. jméno vzniklo *ex vocibus avium*. Reálným základem je onomatop. *gra(k)-/*grag-

¹⁰⁸ ANDRÉ 1986, 521 — *Pica*, -ae, f., je u Plinia upovídáná straka obecná (*Pica pica*) a také sojka obecná (*Garrulus glandarius*). Jméno je založeno na onomatop. kořeni, který vyjadřuje rychlý pohyb doprovázený malým suchým třesnutím. O schopnosti napodobovat lidský hlas hovoří více autorů. CAPPONI 1979 se přiklání k identifikaci *Garrulus g. glandarius L.*, domnívám se, že i Isidorův popis odpovídá zřejmě chování sojky.

¹⁰⁹ MARTIALIS 1925:

„*Pica loquax certa dominum te voce saluto:/ si me non videas, esse negabis avem.* (14,76).“

¹¹⁰ ANDRÉ 1986, 523 — *Picus*, datel – Aristoteles uvádí druhy: datel černý (*Dryocopus martius*), strakapoud velký (*Dendrocopos maior*), strakapoud malý (*Dendrocopos minor*), žluna zelená (*Picus viridis*). Jméno je od původu onomatopoické a označuje rychlý pohyb a tupé údery napodobující klouání zobáku do kmene stromu.

¹¹¹ U Ovidia (OVIDIUS 1935 od v. 320) ve XIV. knize *Picus*, Saturnův syn (je vladařem v auserských krajích) pohrdl láskou kouzelnice Kírké a ta ho za to proměnila v ptáka.

¹¹² „25. *in die illo dicit Dominus exercituum auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli et frangeretur et cadet et peribit quod pependerit in eo quia Dominus locutus est.* (Isa 22, 25)“

¹¹³ ANDRÉ 1986, 525 — *Picus Martius* je název pro datla černého (*Dryocopus martius*), největšího z datlů, který je zasvěcen bohu Martovi.

¹¹⁴ ANDRÉ 1986, 527 — *Pavo*, páv (*Pavo cristatus*) je onomatopoického původu (Varro, ling. 5, 75); víra v to, že jeho maso nepodléhá rozkladu, je doložena snad jedině u Augustina, civ. 21, 4: *Quis enim nisi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui ne putresceret.*

¹¹⁵ MARTIALIS 1925:

„*Miraris, quotiens gemmantis explicat alas,/ Et potes hunc saevo tradere, dure, coco?* (13,70).“

¹¹⁶ *Phasianus*, bažant obecný (*Phasianus colchicus*), z řeckého φασιανός (φρνις).

¹¹⁷ CAPPONI 1979 pod heslem *Phasianus* uvádí, že antičtí autoři se jednoznačně shodují na tom, že bažant je původem ze starověké Kolchidy. *Phasis*, — *idos* (-idis), m. je řeka v Kolchidě vlévající se do Černého moře a stejnojmenné město u ústí této řeky.

¹¹⁸ MARTIALIS 1925:

*Nejprve jsem byl přepraven na řecké lodi:
předtím jsem neznal nic jiného než Phasidu.*

Kohout (*gallus*) je pojmenován podle kastrace, z ostatních ptáků jen jemu jedinému se odnímají varlata. Předkové dříve nazývali kohouty obřezanými.¹¹⁹

Tak jako samice od lva (*leo*) se nazývá lvicí (*laena*), tak od draka (*draco*) dračičí (*dracaena*), tak od kohouta (*gallus*) slepicí (*gallina*). Jeho údy, jak někteří tvrdí, smíchají-li se s tekutým zlatem, se rozpustí.¹²⁰ **Husa** (*ans*) dostala své jméno podle toho, že pořád plave (*ab assiduitate natandi*).¹²¹ Některým z tohoto druhu se říká sestry (*germanae*),¹²² protože krmí víc než jiné. Jméno *ans* bylo dáno **houserovi** (*anser*)¹²³ jako odvozenina nebo podle podobnosti, nebo že sám také často plave. Svě bdění dává v noci najevo neustálým křikem.¹²⁴ Žádné jiné zvíře necítí tak dobře pach člověka jako husa.¹²⁵ Tak také díky jejich křiku byl odhalen výstup Gallů na Kapitol. **Lyska** (*fuliga* nebo *fulica*)¹²⁶ je tak nazývána proto, že její maso chutná po zaječíně; *λαγώς* je řecky zajíc, a proto se jí u Řeků říká *λαγώς*. Je to bahenní pták, který si staví hnízda uprostřed vod nebo ve skalách, které voda obklopuje¹²⁷ a rád se potápí do mořských hlubin. Když lyska cítí blížící se bouři, prchne na mělčinu a tam dovádí.¹²⁸ **Potápkám**

„*Argo primum sum transportata carina: / ante mihi notum nil nisi Phasis erat. (13,72)*“.

- 119 ANDRÉ 1986, 530 — Isidor totiž ztotožňuje významy termínu *gallus*, tedy „kohout“ a „kapoun“, kohout vykleštěný a vykrmený k předložení na tabuli a *gallus*, vykleštěný kněz b. Kybelé. Zatímco to první označuje kohouta jako pěvce, od kořene gal- „volat, křičet“, druhá je z řec. γάλλος, což staří Řekové považovali za výpůjčku z frýžštiny.
- 120 ANDRÉ 1986, 532 — převzato z Plinia, nat. 29, 80: *Non praeteribo miraculum, quamquam ad medicinam non pertinens: si auro liquescenti gallinarum membra misceantur, consumunt id in se; ita hoc venenum auri est.* Plinius uvádí, že slepičí maso vstřebává roztavené zlato, tedy přesně naopak, než jak se dočítáme u Isidora.
- 121 ANDRÉ 1986, 533 — jedná se o falešnou etymologie, kterou uvádí také Varro, ling. 5, 78: *anas a nando*; ve skutečnosti jde o slovo indoevropského původu, z **v̥n̥tva*.
- 122 ANDRÉ 1986, 534 — *Germanae* — druh kachen, patrně kachna divoká (*Anas boschas*) v italštině *germano reale*, v it. dialektech *germana*, *jermanu*.
- 123 ANDRÉ 1986, 535 — Varro, ling. 5, 75 — husa domácí (*Anser domesticus*), jméno je původu indoev. **ghans-*.
- 124 ANDRÉ 1986, 536 — táž zmínka je u Ambrosia, hex. 5, 13, 44: *Nocturnas autem anserum quis non miretur excubias, qui vigilias suas cantus assiduitate testantur?*
- 125 ANDRÉ 1986, 537 — Servius, Aen. 8, 652: *Namque secundum Plinium nullum animal ita odorem sentit* (chybějící text z Pliniovy *Historia naturalis*).
- 126 Etymologie odvozená od výrazu *λαγώς* je málo pravděpodobná; ANDRÉ 1986, 539 uvádí, že podoba *fuliga*, kterou zveřejňuje Lindsay, je špatně určena. Pták, jehož maso má chuť zaječiny, je *lagois* známý z Horatia, sat. 2, 2, 22, má barvu zajíce a jeho chuť; možné identifikace jsou bělokur horský (*Lagopus mutus*) či bukač velký (*Botaurus stellaris*).
- 127 ANDRÉ 1986, 540 — Lyska se vyskytuje ve dvou druzích, lyska černá (*Fulica atra*) a lyska hřebenatá (*Fulica cristata*, dříve obvyklá v jižní Evropě); řecký (φαλαρίς) i latinský název založený na **bhl-/bhal-* „bílý“ naráží na bílý čelní štítek, který kontrastuje s téměř černým peřím. Popis jejího chování si Isidor patrně vypůjčil od Augustina, in psalm. 103, 17: *Fulica, sicut omnes novimus, marina avis est; vel in stagnis est vel in mari est. Habet quamquam domum non facile in litore terrae, aut numquam; sed in iis quae in media aqua sunt, plerumque ergo in petris quas aqua circumdat.* Lyska si skutečně buduje hnízdo, které plave na voru spleteném z rákosí.
- 128 ANDRÉ 1986, 542 — převzato z Ambrosia, hex. 5, 13, 43: *Quomodo etiam fulicae, quae maritimo delectantini profundo, refugientes quam praesenseritis commotionem maris, in vado luditis.* Chování lisky, které ohlašuje bouři, je zaznamenáno u Cicerona, Vergilia i Plinia;

(*mergis*)¹²⁹ se dostalo jména podle toho, že se ustavičně potápějí (*ab assiduitate mergendi*). Často zachycují s hlavou ponořenou do hloubky na vlnkách záchvěvy větrů a když vytuší blížící se mořskou bouři, stahují se s křikem směrem ke břehu. A když potápky dorazí ke břehu, zuří už na moři velká bouře.¹³⁰ **Jestřáb** (*accipiter*) je pták, který je vyzbrojen spíše statečným srdcem než silnými drápy, a tak v malém těle se ukrývá velká odvaha. Jeho jméno je odvozeno od chytání něčeho (*ab accipiendo*). Je to pták dychtící lovit jiné ptáky, proto se mu říká jestřáb (*accipiter*), neboli lupič (*raptor*).¹³¹ A proto říká i Apoštol Pavel (2 Cor. 11,20):

„Snášíte, jestliže vám někdo bere“; říká „jestliže někdo bere“ jakoby říkal, „jestliže někdo loupi.“¹³²

Říká se, že jestřábi, co se týká potomstva, jsou nemilosrdní; když pozorují, že mláďata se mohou pokoušet létat, nedávají jim potravu, ale tlukou křídly a nutí je vrhnout se z hnízda a už od malička je mají k lovu, aby pak v dospělosti příliš nezlenivěla.¹³³ **Sokol** se řekne italsky *capus* podle lovení (*a capiendo*).¹³⁴ Naši ho nazývají *falco*, protože má zakřivené drápy. **Luňák** (*milvus*) je pták pružný (*mollis*) co se létání i síly týká, tedy pružný pták (*mollis avis*), podle toho se i jmenuje.¹³⁵ Navzdory tomu je velmi dravý a stále strojí úklady domácímu ptactvu. **Ossifragus**¹³⁶ je lidově nazýván pták, který háže z výšky kosti (*ossa*) a láme je (*frangit*). Dostal tedy jméno podle lámání kostí. **Hrdlička** (*turtur*)¹³⁷ má jméno podle svého hlasu. Je to cudný pták, který se zdržuje na horských hřbe-

u Isidora a Vergilia by se pravděpodobně jednalo o druh *Larus*, racek.

129 *Mergus*, -i, m. (potápka).

130 ANDRÉ 1986, 543 — Servius, georg. 1, 360 sq.: *Scias, inquit, iam in pelago esse gravissimam tempestatem, cum ad litora mergi confugiunt.*

131 ANDRÉ 1986, 545 — jedná se o nepřesnou etymologii, je to složenina z *acu-/*aqui- „rychlý“ (viz. *acu-pedius* „na rychlých nohou“) a z *pet- „létat“.

132 „20. *sustinetis enim si quis vos in servitute redigit si quis devorat si quis extollitur si quis in faciem vos caedit. (II Cor 11,20)*“

133 ANDRÉ 1986, 547 — chování jestřábů vůči vlastním mláďatům popisuje Ambrosius a Casiodorus.

134 ANDRÉ 1986, 548 — Servius, Aen. 10, 145: *Sed constat eam a Tuscis conditam viso falconis augurio qui Tusca lingua capys dicitur. Tuscos a Samnitibus exactos Capuam vocasse ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt quemadmodum falcones aves habent, quos viros Tusci Capyas vocarunt.* Jedná se o etruské jméno *capys*, do latiny převzaté jako *capus*, sokol. Isidor se mylí, když *capus/capys* považuje za název italský a *falco* za jméno španělské.

135 ANDRÉ 1986, 549 — převzato z Hieronyma, in Zach. 5, 9, p. 819: *Asidam Hebraei milvum putant, avem rapacissimam, et semper domesticis avibus insidiantem.* Jsou dva druhy: luňák červený (*Milvus milvus*) a luňák hnědý evropský (*Milvus migrans migrans*); etymologie založená na výrazu *mollis* vychází z pozorování klouzavého letu luňáka a jeho netečného chování.

136 CAPPONI 1979: *Ossifraga*, -ae f. je podle Plinia jméno, které dali Toskáňané orlu vousatému. Odpovídajícím řeckým názvem je ορνις. Odvozené tvary se ještě dnes zachovaly na Sardinii (*Achila ossaia*) a ve Španělsku (*Quebrauta huesos*). Jedná se nejspíše o orlosupa brada-tého (*Gypaëus barbatus*), ale pro nejednoznačnost určení ponechávám latinský název.

137 ANDRÉ 1986, 551 — Turtur je hrdlička divoká (*Sreptopelia turtur*), jméno dostala podle vrkání. Je to monogamní pták, tedy je *pudica*. O jejich sídlech na vrcholcích hor mluví křesťanské texty, př. Hieronymus, adv. Iovin. 1, 30: *turtur avis pudicissima semper habitans in sublimis, typus est Salvatoris.* Tento popis ale odpovídá jen velmi málo skutečnosti, hrdličky obývají otevřené planiny s vysokým křovím, hustým proutím, háje a husté mlázi.

tech a v opuštěných samotách. Prchá před lidskými příbytky a před stykem s lidmi a prodlévá v lesích. Říká se, že v zimě, když jí vypadá peří, pobývá v dutinách stromů.¹³⁸ Na rozdíl od ní **holubice** (*columba*) miluje lidské pohostinství; je to milá návštěvnice lidského příbytku.¹³⁹ Holubicemi (*columbae*) se nazývají proto, že jejich krky (*colla*)¹⁴⁰ mění barvu podle toho, jak je právě natočí. Jsou to ptáci krotcí, stýkají se s množstvím lidí a nejsou žlučovití.¹⁴¹ Staří je nazývali ptáky Venušinými, protože často hnízdí a milostný vztah začínají polibkem.¹⁴² **Doupňák** (*palumbes*)¹⁴³ (protože jsou nacpaní pící (*pabulum*), lidé jim říkají *ti-ti*).¹⁴⁴ Tento cudný pták je pojmenován podle svých mravů, poněvadž je průvodcem čistoty. Neboť se říká, že když pozbyl tělesného druha, uchýlí se do samoty a už víc nevyhledává tělesná spojení. **Koroptev** (*perdix*)¹⁴⁵ dostala jméno podle hlasu, je to pták úskočný a nečistý. Spojuje se samec se samcem a jejich tělesný chtíč zapomíná na rozdíl mezi pohlavím. Koroptev je natolik úskočná, že krade cizí vejce a sedí na nich. Tenhle podvod ale nenese ovoce.¹⁴⁶ Nakonec pokaždé, když kuřátka uslyší hlas své vlastní matky, vedena jakýmsi přirozeným pudem opouštějí tu, která je vyseděla, a navracejí se k té, která je zrodila. **Křepelky**¹⁴⁷ (*coturnices*) jsou pojmenované podle zvuku hlasu a Řekové je na-

¹³⁸ U Aristotela a Plinia lze nalézt zmínku o tom, že hrdlička během přezimování ztrácí peří, ve skutečnosti se ale hrdlička nezazimovává, ale na podzim odlétá a vyhledává slunná místa (ANDRÉ 1986, 552; o tomtéž viz. také CAPPONI 1979, s. 500-501).

¹³⁹ ANDRÉ 1986, 553 — *Columba* – podle podrobností, které Isidor uvádí, se jedná o domácí formu holuba skalního (*Columba livia domestica*). *Blanda* je obvyklé epiteton, které charakterizuje holubici jako něžnou.

¹⁴⁰ ANDRÉ 1986, 554 — tyto etymologie nejsou správné, je to termín chromatický, viz. řecké κελαινός „černý“, ruské golubój „modrý“, bulh. golōbi „holub“.

¹⁴¹ ANDRÉ 1986, 555 — Aristoteles a Plinius holubům přisuzují žlučový měchýř, u křesťanských autorů (Augustin, Sedulius aj.) je už zmínka o jeho absenci. Hlubice se stala symbolem nevinnosti, je symbolem Ducha svatého. Ve skutečnosti holubi žluč mají, ale jen v malém množství (o tom viz. CAPPONI 1979, s. 178).

¹⁴² ANDRÉ 1986, 556 — Servius, Aen. 6, 193 přináší méně poetické vysvětlení: *Veneri consecratas propter fetum frequentem et coitum*.

¹⁴³ *Palumbes* je podle ANDRÉ 1986, 557 holub doupňák (*Columba oenas*). André uvádí souvislost s řeckým πέλεια — holub hřivnáč (*Columba palumbus*).

¹⁴⁴ ANDRÉ 1986, 558 — onomatopoické, podobného typu jako *pipio* „holoubě“.

¹⁴⁵ ANDRÉ 1986 — *Perdix* – koroptev polní (*Perdix perdix*) a orebice horská (*Alectoris graeca*); převzato z řec. πέρδιξ, všeobecně považovaného za odvozeninu od πέρδομαι „prskat“.

¹⁴⁶ ANDRÉ 1986, 560 — Koroptev má špatnou pověst, př. Ambrosius, epist. 32, 2 píše: *Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciae*. Isidorův popis je převzat od téhož autora, hex. 6, 3, 13: *Perdicem astutam, quae aliena ova diripiat, hoc est perdicis alterius, et corpore foveat suo, sed fraudis suae fructum habere non posse quia, cum eduxerit pullos suos, amittit eos quia, ubi vocem eius audierint quae ova generavit, relicta ea ad illam se naturali quodam munere et amore conferunt quam veram sibi matrem ovorum generatione cognoverint*. Physiologus, 31 uvádí: *Perdix aliena ova calefacit laborans et nutriens; si autem creverint pulli et volare coeperint, unumquemque genus evolans fugit ad parentes proprios, et solam eam dimittunt*.

¹⁴⁷ *Coturnix*, -icis, f. (křepelka). ANDRÉ 1986, 562 – křepelka polní (*Coturnix coturnix*), etymologie je správná, jméno bylo vytvořeno na základě zvukomalby typu *k^wok- (a *k^wak-). Isidor čerpá ze Solina, 11, 20: *In hac (sc. Ortygia) primum visae coturnices aves, quas ortygas Graeci vocant. Has easdem in Latoniae tutela aestimant constitutas. Nec semper apparent: adveniendi habent tempora aestate depulsa*.

zývají ὄρτυγες, poněvadž byly poprvé spatřeny na ostrově Ortygia.¹⁴⁸ Mají svoji dobu přiletu, protože koncem léta létají přes moře.¹⁴⁹ *Ortygometra*¹⁵⁰ se jmenuje ta, která letí v čele hejna. Té se zmocňuje jestřáb, když vidí, jak se blíží k zemi; proto se všichni snaží o to, aby získali vůdce z jiného druhu, díky němuž by se vyvarovali řečeného nebezpečí. Jejich oblíbenou potravou jsou jedovatá semena.¹⁵¹ Proto staří zakazovali jíst křepelky. Pouze toto zvíře, stejně jako i člověk, trpí padoucníci.¹⁵² **Dudka** (*upupam*)¹⁵³ tak Řekové nazývají proto, že si prohlíží lidské výkaly a živí se páchnoucí mrvou. Je to velmi špinavý pták vyzbrojený třící chocholkou, který se vyskytuje na hrobech a hrabe se v lidských výkalech.¹⁵⁴ Kdokoli se dostane do styku s jeho krví, uvidí ve spánku demony, jak jej rdousí.¹⁵⁵ **Tuci**,¹⁵⁶ které Španělé nazývají *ciculi*, jsou pojmenováni podle hlasu. Mají dobu svého přiletu, kdy je luňáci berou na záda, poněvadž oni sami létají nízko a na krátkou vzdálenost, a aby tedy neumdlávali znavení letem dlouhou vzdušnou cestou. Z jejich slin se rodí cikády.¹⁵⁷ **Vrabci**¹⁵⁸ (*passeres*) jsou malí ptáci, pojmenovaní podle malého těla (*a parvitate*), a proto jsou maličká i jejich mláďata. **Kos** (*merula*),¹⁵⁹ dříve zvaný *medula*, pro-

¹⁴⁸ *Ortygia*, -ae f. také *Ortygie*, -es: 1. starobylý název pro ostrov Delos, 2. ostrov u přístavu u Syracus, 3. starobylý název pro Efesos.

¹⁴⁹ ANDRÉ 1986, 564 — Aristoteles uvádí správně, že na jaře přilétají do Evropy a odlétají na podzim.

¹⁵⁰ CAPPONI 1979: *Ortygometra*, -ae, f. je přepisem řeckého ὄρτυγομήτρα (z „ὄρτυξ“ = *Coturnix* a „μήτηρ“ = *mater*). Cituje Aristotela a Alexandra, podle jejichž údajů by se mohlo jednat o druh chřástal polní (*Crex Crex*). *Ortygometra* má vzhled podobný jako bahenní ptáci a je „matkou křepelky“ — z etymologie se dá odvozovat, že pták nejen letí při migračních tazích před křepelkami, ale má i podobný šat. (ANDRÉ 1986, 565), jedná se o text převzatý ze Solina, 11, 22: *Ortygometra dicitur quae gregem ducit: eam terrae proximantem accipiter speculatus rapit ac propterea opera est universis ut sollicitent ducem generis externi, per quam frustrentur prima discrimina. Cibos gratissimos habent semina venenorum, quam ob causam eas damnare prudentium mensae. Solum hoc animal praeter hominem morbum patitur committalem.*

¹⁵¹ ANDRÉ 1986, 566 — mezi jedovaté rostliny, kterými se křepelky živí, patří čemeřice. Případy otravy křepelčím masem jsou časté i v dnešní době v severní Africe.

¹⁵² ANDRÉ 1986, 567 — zmínka o tom, že křepelky trpí padoucníci, pochází přímo z Plinia, nat. 10, 69, tato skutečnost není doložena, a určité nemoci nepostihují pouze člověka, ale i psa, vola nebo kočku.

¹⁵³ *Upupa*, -ae, f. (dudek). ANDRÉ 1986, 568 uvádí identifikaci dudek chocholatý (*Upupa epops*), jméno je odvozeno z pokřiku *houpoupoup*.

¹⁵⁴ ANDRÉ 1986, 569 — převzato od Hieronyma, in Zach, 5, 9, p. 819: *Upupam autem, quam nos de Graeci nominis similitudine traximus; nam et ipsi popam (= ἔποπα) appellant ab eo quod stercora humana consideret, avem dicunt esse spurcissimam, semper in sepulchris, semper in humano stercore commorantem.* Tato dudkova nepěkná pověst se udržela po staletí.

¹⁵⁵ ANDRÉ 1986, 570 — použití dudka při magických úkonech není doloženo.

¹⁵⁶ CAPPONI 1979: *Tucis*, -i, m. je u Isidora jiné pojmenování pro kukačku a jedná se o slovo onomatopoické. ANDRÉ 1986, 571 uvádí touž identifikaci, tj. kukačka obecná (*Cuculus canorus*); *ciculus* a *tucus* jsou útvary onomatopoické.

¹⁵⁷ CAPPONI 1979 — viz etym. 12, 8, 10: *Cicades ex ciculorum nascuntur sputo.* Pramen je neznámý, snad se ona legenda zrodila z toho, že někdo uviděl cikádu v ústech mrtvého.

¹⁵⁸ ANDRÉ 1986, 573 — *Passer*, -eris, m. (vrabec). Etymologie není známá, ale výraz je snad blízký řeckému ψάρ — označuje různé druhy vrabců, především vrabce domácího (*Passer domesticus*).

¹⁵⁹ ANDRÉ 1986, 574 — obě etymologie názvu *merula* — kos černý (*Turdus merula*) jsou ne-

tože melodicky zpívá (*modulet*). Jiní říkají, že kos má jméno podle toho, že létá sám, tedy nesmíšeně (*mera*). Ačkoliv všude jinde má kos barvu černou, jen v Řecku je bílý.¹⁶⁰ **Vlaštovka** (*erundo*)¹⁶¹ se tak jmenuje proto, že nepojídá potravu vsedě, ale potravu loví ve vzduchu a tam ji také konzumuje (*in aere capit escas et edat*). Tento upovídaný pták poletuje v klikatých drahách a křivolakých kruzích, je to velmi zručný stavitel hnízd a dobrý vychovatel potomstva. Má v sobě cosi věštného, protože nevyhledává střechy, které mají spadnout, naopak se jim vyhýbá. Není také napadán krutými ptáky, ani se nikdy nestává kořistí.¹⁶² Létá za moře a tam se zdržuje v zimě. **Drozd** (*turdus*)¹⁶³ se tak nazývá podle pomalosti (*tarditas*) a na pomezí zimy odlétá. **Brávník** (*turdela*)¹⁶⁴ je větší drozd. Má se za to, že z jeho mrvy se rodí jmelí.¹⁶⁵ Proto měli staří přísloví: „Je zlé, když na člověka kaká pták.“ Pták **furfurio**¹⁶⁶ je tak nazván proto, že se živí obilím (*far*) ještě nezemletým v mouku. **Pěnice**¹⁶⁷ (*ficedulae*) jsou nazvány podle toho, že jedí hodně fiků (*ficus*). Tento starý veršík říká (Mart. 13, 49).¹⁶⁸

správné; ta první není nijak zvlášť známá, druhá pochází od Varrona, Ling. 5, 76: *Merula, quod mera, id est sola, volitat*; a od Quintiliana, inst. 1, 6, 38: *Sed hoc tanti fuit (sc. Varroni) vertere, ut merula, quia sola volat, quasi mera volans nominaretur*. Slovo je západoindoevropského původu **mesola*, do latiny bylo pozměněno rotacismem.

160 ANDRÉ 1986, 575 — „Bílý kos“ je obvykle umístován do Arkádie, Isidorův pramen není známý. Nejedná se o zvláštní druh, ale o částečný či celkový albinismus.

161 ANDRÉ 1986, 576 — *Erundo* je pozdní podoba jména (*hirundo*). Text nerozlišuje tři druhy vlaštovek, které byly ve starověku známy: vlaštovka obecná (*Hirundo rustica*), jiříčka obecná (*Delichon urbica*) a břehule říční (*Riparia riparia*). Výklad jména na základě *in aere edere* je pochybený a je převzat z Solina, 10, 19: *Cibus non sumunt resistentes, sed in aere capiunt escas et hauriunt*. Náležitá etymologie není známa.

162 ANDRÉ 1986, 577 — převzato z Solina, 10, 19: *Nam inter cetera habere illas quiddam praescium inde noscitur quod lapsura non petunt culmina et aspernantur petiura quoquo modo tecta. Minime certe a diris avibus impetuntur nec unquam praeda sunt ut sacrae*.

163 ANDRÉ 1986, 578 — převzato z Ambrosia, hex. 5, 14, 48: *Turdi denique autumnii fine, hiemis confinio quasi exacta aetate se referunt*. *Turdus* je rodové jméno pro různé druhy drozdů u Aristotela a Plinia: drozd brávník (*Turdus viscivorus*), drozd zpěvný (*Turdus philomelos*), drozd cvrčala (*Turdus iliacus*). Jméno je onomatopoické.

164 *Turdela* (odvozeno z *turdus*) je brávník (*Turdus viscivorus*), velký konzument bobulí jmelí (viz. CAPPONI 1979, s. 494). Po celý starověk – a tento omyl přetrval až do 19. století – se tradovalo, že semeno jmelí nemůže vpučet, není-li předtím natráveno, Plinius, nat. 16, 247: *Haec est natura (sc. visci) ut nisi maturatum in ventre avium non proveniat. – Malum sibi avem cacat* (ANDRÉ 1986, 579).

165 Jedná se patrně o slovní hříčku, neboť významem slova *viscum*, -i, n. je jednak „jmelí“, ale také i „lep“ ze jmelí připravovaný, což má patrně souvislost s ocitovaným příslovím „*Malum sibi avem cacare*“, tj. výkaly tohoto ptáka velmi špiní.

166 *Furfurio* je uváděn v LB, 1977 jako „jakýsi pták, snad z rodu vrabců“. CAPPONI 1979 jej zařazuje také mezi vrabce, podle něj je to *Passer hispaniolensis arrigonii*, ANDRÉ 1986, 580 shledává Isidorovu etymologii jako nenáležitou. *Far* je pšenice dvouzrnka (*Triticum dicoccum*), starověcí lidé ji znali po tři staletí. *Furfur* „otruby“ vyhledává pták, jehož sardský (*furfuraya*) a španělský (*furfurina*) název poukazuje na vrabce, nepochybně byl oním ptákem vrabec skalní (*Petronia petronia*) a vrabec španělský (*Passer hispaniolensis*).

167 *Ficedula*, -ae, f. (pěnice). ANDRÉ 1986, 581 uvádí dva druhy: pěnice černohlavá (*Sylvia atricapilla*) a pěnice zahradní (*Sylvia simplex*); etymologie odvozená z *ficus* + *edula* (tj. jezení fiků) je všeobecně přijímána.

168 MARTIALIS 1925: „*Cum me ficus alat, cum pascar dulcibus uvis,*

*Když mne sytí říky, když si pochutnávám na sladké révě,
proč nejsem pojmenována spíše po této révě?*

Stehlík (*carduelus*)¹⁶⁹ je tak pojmenován proto, že se živí bodláčím a trním (*spinis et cardibus*). Řekové mu říkají *acalanthis* podle trní (ἄκανθα), kterým se živí. Augurové učí, že v držení těla, v pohybu, letu a hlase ptáků jsou obsažena znamení. *Oscines*¹⁷⁰ nazývají ty ptáky, kteří věští zpěvem svých zobáčků, například havran, vrána, datel. *Alites*¹⁷¹ se pak nazývají ti ptáci, kteří údajně předpovídají budoucnost svým letem; je-li nepříznivá, říká se jim *inebrae*,¹⁷² že zabraňují, to jest zakazují; je-li příznivá, nazývají se *praepetes*,¹⁷³ a *praepetes* se nazývají proto, že všichni ptáci svým letem směřují kupředu. Pak také rozlišují u ptáků třetí věštný druh, který nazývají smíšeným, promíchaným z obou předchozích. Znamená to, že ptáci věští svým zpěvem i letem zároveň. Není to ale věrohodné.

Všechny druhy ptáků se rodí nadvakrát.¹⁷⁴ Nejprve bývají nakladena vejce, která jsou utvářena a oživována, pěstěna a obdařována teplem matčina těla. Vejce (*ova*) se tak nazývají proto, že jsou vlhká (*uvida*). Odtud také i réva *uva*, protože je uvnitř plná šťávy. Vlhké (*humidum*) je totiž to, co má vlhkost zvenčí,

Cur potius nomen non dedit uva mihi? (13,49)“

- 169 ANDRÉ 1986, 583 — Převzato ze Servia, georg. 3, 338: *Per dumos vero acalanthis, quam alii lusciniam esse volunt, alii vero carduelum quae spinis et carduis pascitur, ut inde etiam apud Graecos acalanthis dicta sit ab acanthis, id est spinis, quibus pascitur.* Tento zřídka se vyskytující název není zcela jednoznačný, někteří autoři jej uvádějí jako slavika (*luscinia*), jiní jako stehlíka obecného (*Carduelis carduelis*), který sbírá semena bodláků (*carduus*); řecké ἄκαλανθις vzniklo buď dissimilací z *ἄκανανθις, názvu pro druh bodláku (ἄκανος) nebo syllabickou transpozicí z *ἄκανθαλις (ἄκανθα „bodlák“).
- 170 *Oscines* – FORCELLINI, 1858 — 1860: „*oscen, inis, adject. ab os et cano, quasi ore canens ... Proprie dicitur ab auguribus (aliquando absolute) avis, quae ore canens facit auspicium, ut corvus, cornix, noctua. Varr.6.LL.7.*“ ANDRÉ 1986, 585 – etymologie *oscen* odvozená z *os* „ústa“ byla přejímána od Varrona, ling. 5, 76: *oscines dicuntur apud augures quae ore faciunt auspicium.*
- 171 *Alites* — FORCELLINI, 1858 — 1860 — „*in scientia augurali dicuntur quae augurium alis et volatu ferunt. Cic.2.Nat.D.64.*“ ANDRÉ 1986, 586 uvádí jako Isidorův pramen Servia, Aen. 3, 246: *Alites enim certa genera avium ab auguribus appellantur, quae pinnis vel volatu omnia poscunt facere: quae si fuere prosperae, „praepetes“, si adversae, „inebrae“ vocantur.;* týž autor, Aen. 3, 361: *Sed praepetes (sc. aves) aut superiora tenent, et praepetes vocantur, aut inferiora et dicuntur inferae; praepetes autem ideo quia omnes aves priora petunt volantes. – ales „okřídlený“, inebrae je patrně blížké inhibere, praepes je pak „kdo letí kupředu“ z prae-pet- (πέτομαι „létat“).*
- 172 FORCELLINI, 1858 — 1860: „*ineber, bra, brum — adject. quod ab inhibendo factum videtur, unde inebra, ac absolute, vel plur. num. inebrae, dictae sunt aves, quae in auguriis aliquid fieri prohibent (scil. ab inhibendo).*“
- 173 FORCELLINI, 1858 — 1860: „*praepetes — est etiam verbum augurale. Nam praepetes aves Hygin. apud Gell.6.6. appellari docet, quae aut opportune praevolant, aut sedes idoneas capiunt. ...Non tantum ipsae aves, quae prosperius praevolant, sed etiam loci, quos capiunt, qui idonei felicesque sunt, praepetes appellantur.*“
- 174 ANDRÉ 1986, 587 — stejný poznatek nalezneme u Lactantia, opif. 3, 10: *Non ergo ineptissimus sit si quis putet male cum volucribus egisse naturam primum quod bis nascantur, deinde...; opif. 3, 9: materni corporis fetu et calore tepefactum animal; inst. 2, 9, 21-22: fetus animantium calore et amore corporentur atque animentur...nec unor potest corporari nec corpus animari.*

šfavnaté (*uvidum*) pak to, co je vlhké uvnitř.¹⁷⁵ Někteří se ale domnívají, že pojmenování pro vejce je řeckého původu. Řekové ale říkají φῶν, bez písmene „V“.¹⁷⁶ Vejce se počínají v proudu vzduchu, ale nejsou plodná, nebyla-li počata v obcování se samcem a prodchnuta duchem semene.¹⁷⁷ Vejcem se připisuje taková moc, že dřevo vejcem napuštěné nehoří, a ani šat neshoří. Když se k němu přimíchá vápenec, lze prý také slepovat střípky skla.¹⁷⁸

O MALÝCH LÉTAVCÍCH

Včely (*apes*) se tak nazývají proto, že buď se navzájem spojují nohama (*se pedibus invicem alligent*), nebo že se rodí bez nohou (*a-pes*).¹⁷⁹ Ale později jim nohy a křídla narostou. Jsou zkušenými výrobci medu a obývají místa, která jim byla vykázána,¹⁸⁰ staví si přibytky s nevýslovnou zručností, ukládají med nasbíraný z různých květů. Vybudují voskovou plástev a zaplní tento přibytěk nespočetným potomstvem, mají vojsko a krále, vedou bitvy, prchají před kouřem a popuzuje je hluk. Mnozí o nich zjistili, že se rodí na zdechlinách dobytka.¹⁸¹ A proto, aby se zrodily, je maso zabitých telat bičováno, aby se ze zhnílé krve vylíhli červi, z nichž se posléze vylíhnou včely. Právě tak se včely nazývají zrozené z dobytka,¹⁸² tak jako sršně¹⁸³ (*scabrones*) z koní, trubci z mezků a vosy

175 ANDRÉ 1986, 588 — rozdíl ve smyslu slov (*h*)*umidus* a *uvidus*, která náležejí k témuž kořeni, není přesně vymezen. Isidor nepochybně využívá textu Servia, egl. 10, 20: *umidum est quod extrinsecus habet aliquid humoris, uvidum vero quod intrinsecus, unde et uvae dictae sunt. Uva* „hrozen, víno“ nemá žádný vztah k *uvidus*, ale etymologie je nejasná.

176 ANDRÉ 1986, 589 — *Ovum* není převzato z řec. φῶν, ale obě slova jsou původu indoevropského.

177 ANDRÉ 1986, 590 — viz. Plinius, nat. 10, 160, 166: *Quidam et vento putant ea (sc. inrita ova) generari, qua de causa etiam zephyria appellant.* U Plinia též nalezneme zmínku o „prázdném větru“ (*inani vento*), nat. 2, 103: *Venti ingruunt inanes idemque cum rapina remeant.*

178 ANDRÉ 1986, 591 — převzato z Plinia, nat. 2, 51: *Et ne quid desit ovorum gratiae, candidum ex his admixtum calci vivae glutinat vitri fragmenta; vis vero tanta est ut lignum perfusum ovo non ardeat ac ne vestis quidem contacta aduratur.*

179 ANDRÉ 1986, 592 — převzato ze Servia, georg. 4, 257: *Apes dictae vel quod se pedibus invicem alligent vel pro eo quod sine pedibus nascuntur. Nam postea et pedes et pinnas accipiunt.*

180 ANDRÉ 1986, 593 — autor pravděpodobně čerpal z textu Lactantiova, inst. 3, 10: *Nam quibus generandi mellis officium est, cum adsignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicillia inenarrabili arte componunt, regi suo serviunt, nescio an in his sit perfecta prudentia.*

181 ANDRÉ 1986, 594 — ve starověku se věřilo, že hmyz coby méněcennější forma života se může rodit z hniloby organických látek; zde Isidor využil patrně textu Serviova, georg. 4, 285: *verberantur (sc. iuveni), ut ex putrefacto cruore vermes creentur unde apes sunt.*

182 ANDRÉ 1986, 595 — jedná se o smíšení dvou Serviových textů, Aen. 1, 435: *Proprie tamen apes vocantur ortae de bubus, fuci de equis, crabrones de mulis, vespae de asinis; georg. 4, 286: Sane sciendum Plinium dicere de bubus apes, de equis crabrones, de mulis fucos, de asinis vespas creari.* U Plinia nat. 11, 70 se ale včely rodí na mrtvolách mladých býčků: *sicut equorum (sc. corpore) vespas atque crabrones, sicut asinorum scarabaeos; a Isidor, etym. 11, 4, 3 podává také odlišný výklad: sicut de vitulorum carnibus putridis apes, sicut de equis scarabaei, de mulis locustae, de cancris scorpiones.*

183 *Scabro, -onis, m.* (sršeň).

z oslů. **Včelími trubci**¹⁸⁴ (*costrus*)¹⁸⁵ nazývají Řekové ty včely, které se rodí jako velcí jedinci v nejzazších částech plástve. Někteří je považují za krále. Říká se jim tak, protože velí táboru. **Čmelák** (*fugus* nebo *fucus*)¹⁸⁶ je větší než včela, menší než sršeň. Žere totiž to, o co se sám nepřičinil. O něm Vergilius (Georg. 4,168):¹⁸⁷

línou čeládku, trubce, se snaží zapudit z úlu.

Vosy¹⁸⁸ (*vespae*)... **Sršně** (*scabrones*)¹⁸⁹ jsou pojmenováni od *cabo*, to jest podle koně (*a caballo*), protože se z něj rodí. Tak jako se *scabrones* líhnou v rozkládajícím se koňském mase, tak se z něho znovu rodí *scarabaei* a odtud mají přízvisko. Býky se nazývají suchozemští skarabeové,¹⁹⁰ podobní *ricinovi*.¹⁹¹ **Buprestis**¹⁹² je malé zvířátko, v Itálii velmi podobné skarabeovi,¹⁹³ a je

¹⁸⁴ *Costrus*, -is, m. (trubec).

¹⁸⁵ ANDRÉ 1986, 596 — pramenem byl Palladius, agr. 6, 10: *Hoc mense (sc. Maio) incipiunt augeri examina et in extremis favorum partibus maiores creantur apiculae. Quas aliqui reges putant, sed Graeci eos oestros appellant.* Srovnání je možno učinit s texty Columellovými 9, 14, 4, který se liší, pokud jde o velikost hmyzu: *eodemque tempore prognerantur in extremis partibus favorum amplioris magnitudinis quam sunt apes eosque nonnulli putant esse reges. Verum quidam Graecorum auctores oestros appellant ab eo quod exagitent neque patiuntur examina conquiescere*; Plinius, nat. 11, 47 uvádí: *nascuntur aliquando in extremis favis apes grandiores, quae ceteras fugant. Oestrus vocatur hoc malum. Oestros*, řec. ὄστρος je zde označením pro trubce, tedy včelího samce.

¹⁸⁶ ANDRÉ 1986, 597 — převzato ze Servia, Aen. 1, 435: *Fucus autem est secundum Aemilium Macrum maior ape, crabrone minor.* V rukopisné tradici se vyskytuje podoba *fugus*; více autorů také popisuje jeho požívačnost a příživnictví.

¹⁸⁷ VERGILIUS 1889:

„ignavom fucos pecus a praesepibus arcent. (4,168)“;

VERGILIUS 1937.

¹⁸⁸ *Vespa*, -ae, f. (vosa); nic se tu o nich nepíše, je zmíněn pouze název.

¹⁸⁹ ANDRÉ 1986, 599 — *Scabro* „sršeň“ (*Vespa crabro*), existují další podoby tohoto výrazu: *cabro*, *crabo*; *scrabro*, *scrabo*, *scabro*. Tato etymologie, založená na přesvědčení, že sršni se rodí na zdechlinách koní, je nesprávná, základem je **kras-ron-*, z kořene **ker-* „hlava“ a „roh“.

¹⁹⁰ ANDRÉ 1986, 601 píše, že se jedná o druh *scarabaea*, jehož identifikace je nejasná, například by jím mohl být druh *Scarabaeus taurus*, jehož dva růžky se podobají býčím rohům; Isidor přejímá tento text z Plinia, nat. 30, 39: *Tauri vocantur scarabaei terrestres ricino similes; nomen cornicula dedere; alii pediculos terrae vocant.*

¹⁹¹ Těžko určit český název; FORCELLINI, 1858 — 1860: *Ricinus, i, m. — Isid. 12. Orig. 5, 15. Ricinus vermis canis, vocatus eo quod haeret in auribus canum. ; proprie est animal, quod Italicis appellant zecca, aestivi temporis, omnium foedissimum, infixio semper sanguini capite vivens, atque ita intumescens: unum animalium, cui cibi non sit exitus, dehiscitque nimia satietate, alimento ipso moriens. Numquam hoc in iumentis (h.e. mulis, asinis) gignitur, in bubus frequens, in canibus aliquando: in ovibus, et in capris hoc solum.* Nepřekládám, protože identifikace je nejistá, může se ale jednat o *Ixodes ricinus* Linnaeus (klíště obecné).

¹⁹² LB 1977 uvádí *buprestis*, -is, f. jako druh jedovatého brouka, ale blíže jej nespecifikuje. ANDRÉ 1986, 602 *buprestis* je transkripce řec. βουπρηστις „ten, který způsobuje nadýmání volů“, snad se jedná o druh puchýřník lékařský (*Meloe variegatus*). Isidor přejímá text z Plinia, nat. 30, 30: *Buprestis animal est rarum in Italia, simillimum scarabaeo longipedi. Fallit inter herbas bovem maxime, unde et nomen invenit, devoratumque tacto felle ita inflammat ut rumpat.*

¹⁹³ ANDRÉ 1986, 600 — *Scarabeus* – Isidorův výrok „unde et cognominati sunt“ je dvojznačný – *scabro* může být oprava z *crabro* na *scarabeus*, nebo opačně *scarabeus* vzniklo ze *scabro*. Etymologie názvu *scarabaeus* je zastřená, ale snad nějak souvisí s řec. κάραβος, což je ozna-

dlouhonohé. Skrývá se v trávě především před dobyt看em a když ho něco sežere a dojde-li ke styku s jeho žlučí, vybuchuje. **Světluška** (*cicindela*)¹⁹⁴ je druh scabeara, při pohybu a létání světélkuje. **Moli**¹⁹⁵ (*blattae*) jsou nazváni podle své barvy, když jsou chyceni, zbarví ruku. Proto se také říká purpurové barvě *blatteus color*. Tento živočich nesnese pohled do denního světla, jeho protikladem jsou mouchy, protože **moucha** (*musca*) je světlomilná a mol se světlu vyhýbá a hodně poletuje pouze v noci.¹⁹⁶ **Motýli**¹⁹⁷ (*papiliones*) jsou malí ptáci, kteří se hojně vyskytují na kvetoucím slézu, a z výkalů některých se rodí malí červíci. **Kobylka** (*locusta*)¹⁹⁸ se tak nazývá proto, že má nohy dlouhé jako tyčka (*asta*). Proto Řekové jak mořskou tak i suchozemskou kobylku nazývají ἄστακος.¹⁹⁹ **Cvrčci**²⁰⁰ (*cicades*) se líhnou ze slin *ciculorum*.²⁰¹ Ty jsou u Reginův v Itálii němí,²⁰² jinde ale ne. Název moucha (*musca*) pochází z řečtiny, stejně tak jako myš (*mus*). Mouchy, stejně jako včely, jsou-li zabity, někdy ve vodě po době jedné hodiny obživnou.²⁰³ **Moucha cynomia** (*cynomia*) je řecký název, jinak

čení rozličných brouků. Italský výraz *scarafaggio* potvrzuje existenci dublety *scarafeus.

194 ANDRÉ 1986, 603 — *Cicindela/cicendela* je termín vzniklý reduplikací a je spjat s *candea* a *candela*. Jeho významy jsou: 1. světluška větší (*Lampyrus noctiluca*) – *gradiens lucet*; 2. svatojánská muška (*Luciola italica* a *L. lusitanica*) – *volans lucet*; Plinius, nat. 18, 250: *lucetes vespere per arva cicendelae – ita appellat rustici stellantes volatus*.

195 *Blatta*, -ae, f. (šváb). ANDRÉ 1986, 604 – Isidor zde směšuje výraz *blatta* „šváb“ (*Blatta germanica*), jehož etymologie je nejasná (je blízké názvům pro štěnice) a význam *blatta* „červec nachový“ neznámého původu s odvozeným *blatteus* „purpurové barvy“. Tento výraz může zahrnovat příbuzné druhy švábů — *Timarcha tenebricosa* a *Timarcha corinaria* – jsou to brouci týchž rozměrů jako švábi, žijí na okrajích cest a když se na ně sáhne, vypouští červenu tekutinu, což může být vodítkem pro naši etymologii. *Blatta lucifuga* je název vergiliovský.

196 ANDRÉ 1986, 605 — protiklad *lucipeta* X *lucifuga* převzal Isidor patrně od Augustina, c. Faust. 19, 24, p. 524, 29: *Quo pacto dirimatis quaestionem inter muscas lucipetas et blattas lucifugas*.

197 *Papilio*, -onis, m. (motýl). ANDRÉ 1986, 606 – text je podobný pasáži z etym. 15, 10, 3: *Papiliones vocantur a similitudine parvuli animalis volantis, quae maxime abundant florentibus malvis. Haec sunt aviculae, quae lumine accenso conveniunt et circa volitantes ab igne proxime interire cogantur*. Snad zavíječ voskový (*Galleria mellonella*); Columella, 9, 14, 9: (*papiliones*) *ceras erodunt et stercore suo vermes progenerant, quos alveorum tineas appellamus. Itaque, quo tempore malvae florent*.

198 ANDRÉ 1986, 607 — *Locusta/llucusta* označuje dva živočichy: 1. saranče, suchozemský druh a, pokud se jedná o kobylky zmiňované v Bibli, je to saranče stěhovavé (*Acridium migratorium*) a *Acridium peregrinum* (čeleď *Acrididae* – sarančata); 2. langusta (*Palinurus vulgaris*). Fantastická je etymologie, která vychází z lat. *longa* (*h*)*asta* „dlouhé kopí, žerd“; název se blíží kořeni *lek- a výrazům, které znamenají „skákat“.

199 ANDRÉ 1986, 608 — jedná se o Isidorův omyl: řec. ἄστακος je humr (*Homarus vulgaris*), κάραβος je langusta (*carabus*) a ἄκρις je saranče. Řecké ἄστακος není odvozeno z lat. *hasta* a označuje zvíře s krunýřem.

200 *Cicada*, -ae, f. (cvrček).

201 *Ciculum*, -i, n. – neidentifikováno; viz. ANDRÉ 1986, 572.

202 ANDRÉ 1986, 610 — převzato ze Solina, 2, 40: *Cicadae apud Reginos mutae, nec usquam alibi*; zeměpisné rozšíření němých a zpěvných cikád pochází od Aristotela.

203 ANDRÉ 1986, 612 — zmínka o tom je již u Varrona, rust. 3, 16, 38: *restituunt se ac revivescunt, ut solet similiter fieri in muscis aqua necatis*; podle Plinia, nat. 11, 120 se mouchy noří do teplého popela, aby znovu obživly.

psí moucha (*musca canina*),²⁰⁴ protože řecky se pes řekne κύων. Komár (*culex*) má jméno podle bodce (*culex*),²⁰⁵ protože saje krev. Má v sosáčku píšťalu ve tvaru ostnu, kterou probodne maso, aby mohl pít krev. Sciniphes²⁰⁶ jsou velmi malé mušky, velmi obtížné pro svá žihadla. Jako třetí ranou jimi byl vyhuben egyptský národ. Střeček (*oestrus*)²⁰⁷ je zvíře provázející dobytek, protivné svými žihadly. Název *oestrus* je řecký, latinsky zní *asilus*, lidově zvaný *tabanus*. Vinní červi (*bibiones* nebo *bibones*)²⁰⁸ se líhnou ve víně, lidově jsou nazýváni *mustiones* podle moštu (*a musto*). Afranius²⁰⁹ praví (407):

*Když se tak na mne díváš a začínáš vyprávět,
z úst a očí ti vyletují vinní červi.*

Gurgulio²¹⁰ je takto nazýván proto, že na něm není kromě hrdla nic jiného.

POUŽITÁ LITERATURA

ANDRÉ, J.	1994: Biblia sacra iuxta vulgatam versionem, Stuttgart.
CAPPONI, F.	1986: Isidore de Sévile, Étymologies Livre XII, Paris.
CATULLO	1979: Ornithologia, Genova.
CICERO	1995: I Canti, Milano.
	1864, 1866: Scripta quae manserunt omnia, Part.II, Vol.II, Part. IV, Vol.III, Lipsiae.
CLARETUS	1991: Ptačí zahrádka, Brno.

- ²⁰⁴ ANDRÉ 1986, 613 — jedná se o transkripci řec. κυνόμια „kloš koňský“ (čeleď *Hippoboscidae* – klošovité, podřád *Brachycere* – krátkorozí, řád *Diptera* – dvoukřídli, jedná se o ektoparazity savců, př. kloš ovčí, jelení aj.), ve významu „moucha nestydatá“ se obecně vyskytuje v křesťanských textech pro označení čtvrté rány egyptské. Augustin píše serm. 8, 5: *Quid est cynomia? canina musca, graecum vocabulum est.*
- ²⁰⁵ ANDRÉ 1986, 614 — *Culex* „komár“ – pochází z kořene *ku- „špičatý“; Augustin, in psalm. 148, 10: *quis dedit aculeum culici, quo sanguinem sugat? Quam tenuis fistula est qua sorbet!*
- ²⁰⁶ FORCELLINI, 1858–1860: *Cinifex vel ciniphes, cyniphes, cinypes et scinifex musculae sunt minutissimae, sed aculeis permolestae, ut Augustin (3.Trinit.7.) et Isid.(12.Orig.8.14.) docent. Graecae dicuntur ab aliis σκνίπες ab aliis κνίπες vel κνίφες.* Ponechávám bez českého překladu. ANDRÉ 1986, 615 uvádí, že se jedná o přepis řec. σκνίψ, κνίψ „muška“, což je označení pro všechny druhy hmyzu; překladatelé váhají nad významem hebrejského *kinnin* „obtížný hmyz“ a „moucha, veš, komár“ pokud jde o narážku na třetí ránu egyptskou. Jsou tu vedle sebe postaveny dva texty, kterých autor užívá, a to Augustin, trin. 3, 7: *Sciniphes enim musculae sunt brevissimae, qua tertia plaga superbus populus Aegyptiorum caedebatur; a Eucher, instr. 2, p. 157, 18: Sciniphes culicum genus est aculeis permolestum.*
- ²⁰⁷ ANDRÉ 1986, 616 — *Oestrus*, řec. οἰστρος, zde ovád hovězí (*Tabanus bovinus*), text je převzat z Servia, georg. 3, 148: *Oestros autem graecum est: latine asilus, vulgo tabanus vocatur.*
- ²⁰⁸ ANDRÉ 1986, 617 — *Bibio* z *bibere* a *mustio* z *mustum* „hroznový mošt“ – octomilky, obecnější je moucha octová (*Drosophila funebris*).
- ²⁰⁹ RIBBECK, 1898, s. 259, Ex incertis fabulis; L. Afranius: „*Cum ad méd exspiras ét fabellare incepis, Ex ore mi oculis tui bibones inuolant.*“
- ²¹⁰ FORCELLINI, 1858 — 1860: toto pojmenování je patrně příbuzné s řeckým γαργυραίων, což znamená hrdlo. Jedná se o malého červíka, který nahlodává v sadech ovoce (it. buď gorgogli-one = mšice nebo tonchio = červ v luštěninách). Pro nejednoznačnost identifikace ponechávám v textu latinský název. ANDRÉ 1986, 619 uvádí, že se jedná o text převzatý od Servia, georg. 1, 186: *Curculio per antistoichon dictum, quasi gurgulio, quoniam paene nihil est nisi guttur.* Název vznikl dissimilovanou reduplikací *kor-kor-io z kořene *ker- „ohnout, křivit“, podle podoby larev. *Gurgulio* – znokaz, jeho larvy pronikají do lusků luštěnin.

- FELIX, J. – HÝSEK, K. 1975: Ptáci v lesích a horských oblastech, Praha.
1975: Ptáci v zahradě a na poli, Praha.
1976: Ptáci luk, bažin a vod, Praha.
- FLAJŠHANS, V. 1940: Naše řeč – ptačí, NŘ 25.
- FLAJŠHANS, V. 1940: Ptačí jména a náš slovník, NŘ 25.
- FORCELLINI, A. – DE VIT, V. 1858–1860: Totius latinitatis lexicon, Prati.
- GRAESSE, J.G.TH. 1980: Orbis latinus oder Verzeichnis der wichtigsten lateinischen Orts- und Ländernamen, Berlin.
- HORATIUS 1950: Opera, Lipsiae.
- HUDEC, K. 1994: Ptáci I-II, Praha.
- LUCANUS 1887: Pharsalia, London.
- LUCANUS 1976: Farsalské pole, Praha.
- MARTIALIS 1925: Epigrammaton libri, Lipsiae.
- MARTÍNKOVÁ, D. a kol. 1977: Latinitatis Medii Aevi Lexicon Bohemorum, Praha.
- MICHÁLEK, E. 1989: Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících, Praha.
- OVIDIUS 1993: Metamorphoses, Lipsiae.
- OVIDIUS 1935: Proměny, Praha.
- RIBBECK, O. 1898: Scaenicorum Romanorum poesis fragmenta, Vol.II, Comicorum fragmenta, Lipsiae.
- ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, H. 1988: Slovník symbolů, Praha.
- RYBA, B. 1940: Několik nejasných latinsko-českých dvojic jmen ptáků v Klaretově Glossáři, LF 67.
- STATIUS 1960: Silvae, Lipsiae.
- ŠMILAUER, V. 1940: Česká jména ptáků v Klaretově Fysiologiáři, LF 67.
- VERGILIUS 1881: Opera, Lipsiae.
- VERGILIUS 1937: Zpěvy rolnické a pastýřské, Praha.